

MAJKE KOJE UBIJAJU¹: ČEDOMORSTVO U HABSBURŠKOJ BOSNI

Amila Kasumović

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet
amila.kasumovic@ff.unsa.ba

Apstrakt: Čedomorstvo predstavlja socijalni fenomen kojim su se bavile različite znanstvene discipline. Ova pojava do sada nije privlačila pažnju bosanskohercegovačkih povjesničara te stoga ne postoji nijedna historio-grafska studija koja se isključivo i temeljito bavi navedenim pitanjem. Koristeći arhivske izvore, u radu se skreće pažnja na prisutnost i učestalost čedomorstava u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća, nastoje se utvrditi metode kojima se vlast koristila kako bi se nosila s tim fenomenom te pokušava ustanoviti na koji način je bio percipiran u društvu. Autorica nastoji utvrditi uzroke pojave čedomorstva na prijelomu dva stoljeća te skreće pažnju na metodološke izazove u procesu istraživanja ove i sličnih tema.

Ključne riječi: čedomorstvo, Bosna i Hercegovina, Austro-Ugarska, zatvori, patrijarhat

Abstract: Various scientific disciplines have dealt with the social phenomenon of infanticide. This phenomenon has not attracted the attention of Bosnian historians until now, and therefore there is no historiographical study that exclusively and thoroughly deals with the mentioned issue. Using archival sources, the paper draws attention to the presence and frequency of infanticide in Bosnia and Herzegovina in the

¹ Hrvatski pravnik Josip Šilović nazvao ih je "stvaračice anđela" u svojoj knjizi *Uzroci zločina*, Zagreb: Matica hrvatska, 1913, 101.

late 19th and early 20th centuries, attempts to determine the methods used by the government to deal with this phenomenon, and tries to establish how it was perceived by society. The author tries to determine the causes of the occurrence of infanticide and draws attention to the methodological challenges in the process of researching this and similar topics.

Key words: infanticide, Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, prisons, patriarchy

Uvod

Palomba L. porodila se u tišini² svoje sobe 30. decembra 1904. godine. Iako su u domaćinstvu bili prisutni njeni roditelji, sestra, brat i snaha, niko od njih nije znao za ovaj porod. Ili su samo tako tvrdili. Djevojka je svoje vanbračno dijete, prema vlastitim navodima, nakon poroda umotala u donji veš i iznijela van kuće gdje ga je udavila te potom odnijela do rijeke Bosne, u čijim vodama je nestao leš novorođenčeta.³

Ovo je samo jedna od tužnih i potresnih priča o majkama koje su lišile života vlastito, tek rođeno dijete. Takvih slučajeva u fondovima Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu i Zajedničkog ministarstva financija, te fondovima okružnih i Vrhovnog suda za Bosnu i Hercegovinu ima još mnogo. Čedomorstvo (neonaticid) tipično je ženski zločin budući da, prema uvriježenoj definiciji, isti može počinuti samo majka nad svojim djetetom

² Gordana Vulama analizirala je 74 slučaja čedomorstva počinjena u Hrvatskoj u periodu između 1992. i 2009. godine i došla do zaključka da je u svim slučajevima bio u pitanju tajni i tihi porod koji je roditelja izvela samostalno, bez ičije pomoći. Gordana Vulama, "Kriminalističko istraživanje kaznenog djela čedomorstva: primjeri iz prakse", u: *Policija i sigurnost*, Zagreb: MUP HR, 2009, br. 18(4), 523. Neke počiniteljice ovog kaznenog djela navodile su da pri porodu nisu osjećale bol, dok su druge navodile da je bol bila prisutna, ali da su se one uspjele samokontrolirati. U svakom slučaju, budući da je fokus takvih roditelja na tome da porod ostane tajan, postaje jasno zašto su uspjevale roditi dijete u tišini, bez znanja ostalih ukućana. Joy Lynn Shelton, Tracey Corey, William H. Donaldson, Emily Hemberger Dennison, "Neonaticide: A Comprehensive Review of Investigative and Pathologic Aspects of 55 Cases", u: *Journal of Family Violence*, New York: Springer, 2011, br. 26(4), 265.

³ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (dalje: ZVBiH), 1905, kutija 29, signatura 24-38.

(novorođenčetom)⁴ u tijeku ili odmah nakon poroda.⁵ Sam čin može biti izvršen na dva načina: 1) aktivno (gušenjem, davljenjem, utapanjem djeteta i sl.) i 2) pasivno⁶ (zanemarivanjem djetetovih osnovnih potreba odmah nakon poroda, tj. uskraćivanjem hrane, neutopljanjem ili ostavljanjem nesvezane pupkovine).⁷

Budući da je riječ o zločinu koji se dešava uglavnom bez svjedoka, za njega je karakteristična tzv. *tamna brojka*, odnosno visok broj neotkrivenih slučajeva. Upravo ova okolnost predstavlja najveći istraživački izazov.⁸ No on se ne sastoji samo u tome da je teško ponuditi pouzdane statističke podatke o počinjenim čedomorstvima u određenom vremenskom periodu i na određenom mikroprostoru; povijesna vrela često ne otkrivaju ni jasan motiv za činjenje ovog kaznenog djela, ni kompleksne socijalne odnose koji su do toga doveli, a kako su počiniteljice čedomorstva i njihovi eventualni pomagači nastojali izbjeći osudu i kaznu za učinjeno, često se ne može pouzdati u njihove iskaze date istražnim tijelima. Osim toga, arhivska građa nudi prilično skromne uvide u ovaj fenomen, a čedomorstvo je često “utopljeno” u ostala kaznena djela te nije uvijek jednostavno ni otkriti novi slučaj. U fondu Zemaljske vlade tek je od 1911. godine izdvojena posebna šifra za ovaj zločin, a prije navedene godine sva kaznena djela su dana na jednom mjestu.

⁴ Novorođenčetom se smatra dijete u periodu od presijecanja pupkovine i fizičkog razdvajanja od majke pa sve do prvog podoja. G. Vulama, “Kriminalističko istraživanje kaznenog djela čedomorstva”, 525.

⁵ Jelena Komazin, Jelena Trković, Lukša Vragolov, “Čedomorstvo”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 2006, br. 14(1), 87–88.

⁶ Ivana Belušić, “Kriminalitet žena”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 2003, br. 11(2), 171. Klasična Resnikova definicija čedomorstva iz 1970. godine obnovljena je 20 godina kasnije kada su razdvojeni načini na koje se može izvršiti ovo djelo. Sanja Katalinić i Aleksandra Frković, “Možemo li spriječiti čedomorstvo”, u: *Gynaecologia et perinatologia*, Zagreb: Hrvatsko društvo za ginekologiju i opstetriciju i Hrvatsko društvo za perinatalnu medicinu Hrvatskog liječničkog zbora, 2006, br. 15(2), 89.

⁷ Duško Modly, *Metodika istraživanja čedomorstva*, Sarajevo: UNSA - Fakultet kriminalističkih nauka, 1998, 26–27.

⁸ Nella Lonza, “Dvije izgubljene duše: čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667–1808)”, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, Zagreb: HAZU, 2001, br. 39, 262.

To je, vjerojatno, jedan od ključnih razloga što je čedomorstvo dugo ostajalo izvan interesovanja bosanskohercegovačkih povjesničara. Do sada se o ovome fenomenu pisalo usputno, u sklopu analize širih istraživačkih pitanja. U tom smislu izdvajaju se knjige Hane Younis⁹ i Amile Kasumović¹⁰ u kojima se čedomorstvo posmatra ili u sklopu sudskog ili unutar administrativnog diskursa austrougarske administracije u Bosni i Hercegovini. Ovaj rad ima za cilj ponuditi odgovore na nekoliko ključnih pitanja vezanih za pojavu čedomorstva u bosanskohercegovačkom društvu na prijelomu 19. i 20. stoljeća: učestalost i obim fenomena, socijalni i gospodarski status počiniteljica, njihova starosna dob i bračni status, način i mjesto izvršenja navedenog krivičnog djela, reakcije zajednice, odmjeravanje i izricanje kazne. U mjeri u kojoj to budu dozvolili korišteni arhivski izvori, u radu će se ponuditi i analiza mogućih motiva koji su vodili ka izvršenju ubojstva novorođenčeta. Također, ovaj tekst bi trebao poslužiti i kao ishodište ili poziv da se ovakvoj i sličnim temama otvore istraživački horizonti povjesničara u budućnosti.

Čedomorstvo u brojkama

Ranije je već napomenuto da se statistički podaci o počinjenim čedomorstvima moraju uzeti u obzir krajnje oprezno budući da je sigurno ostalo i neotkrivenih, kao i onih slučajeva u kojima se zbog nemogućnosti utvrđivanja tačnog i jasnog uzroka smrti novorođenčeta nije išlo s krivičnom prijavom protiv majke. Koliko mi je poznato, austrougarska vlast u Bosni i Hercegovini nije publicirala statističke podatke koji govore više o ženskom kriminalitetu u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća.¹¹ U građi se mogu pronaći parcijalne statistike koje često nisu

⁹ Hana Younis, *Žene u sudskim spisima 1878-1914.*, Sarajevo: UNSA - Institut za historiju, 2023.

¹⁰ Amila Kasumović, *Zatočene: Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878-1914.*, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2021.

¹¹ U *Sarajevskom listu* mogu se pronaći podaci o broju rođenih i umrlih u određenoj godini. Kod rođenih se razdvajaju djeca rođena u braku i izvan njega. Navodi se i njihova smrtnost, ali ne i uzrok smrti. Npr. pogledati statistiku za 1888. godinu. "Godišnji iskaz rođenih i umrlih", *Sarajevski list*,

rađene prema jednakom metodološkom obrascu, što onemogućava komparaciju o počinjenom broju čedomorstava u različitim dijelovima zemlje ili pak u različitim vremenskim periodima. Uz navedene zvanične podatke, u radu ću se osvrnuti i na obimom skromnije brojčane pokazatelje vezane za čedomorstvo, do kojih sam došla koristeći različite izvještaje i elaborate Zemaljske vlade u Sarajevu.

Prvi i meni jedino dostupan pregled slučajeva čedomorstava u Bosni potječe iz 1889. godine. Naime, 10. marta 1889. godine Zemaljska vlada u Sarajevu izdala je naredbu br. 199 kojom se od svih uprava okružnih sudova tražila izrada pregleda o kretanju broja zatvorenica i žena u istražnom postupku u okružnim zatvorima u posljednjih deset godina, uz osvrt na počinjene zločine i izrečenu kaznu.¹² Iako su uprave svih šest okružnih sudova primile jednaku naredbu, jasno je, prema njihovim dostavljenim izvještajima, da nisu primili i preciznu instrukciju na koji će način ponuditi statističke podatke o zatvorenicama u okružnim sudovima. Od pristiglih rezultata kvalitativno i kvantitativno izdvajaju se jedino tabelarni pregled stanja u ženskim odjeljenjima okružnih zatvora koje su poslali Okružni sud u Sarajevu i Okružni sud u Donjoj Tuzli. Uprave okružnih sudova u Mostaru, Banjoj Luci i Travniku, nažalost, nisu navodile prirodu zločina zbog kojih je neka žena bila zatvorena ili je bila u istražnom postupku, te mi njihovi podaci nisu bili korisni, dok Okružni sud u Bihaću uopće nije odgovorio na naredbu Zemaljske vlade.

broj 28, 24. februar 1889, 2. Primjera radi, čedomorstvo, kao posebna kategorija, nije izdvojeno ni u *Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina: 1878 – 1901*, Sarajevo: Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina, 1903. Bosna i Hercegovina dobila je svoj Statistički odsjek tek 1894. godine. On se, prije svega, trebao koristiti za popise stanovništva i izradu statističkih podataka vezanih za različite grane uprave. Nakon što su publicirani podaci koji su se ticali poljoprivrede i veterinarstva (1899) te zdravstva (1903), od ovog projekta se odustalo iz finansijskih razloga. Dakle, objedinjena statistika koja bi reflektirala kriminalitet u Bosni i Hercegovini nikada nije objavljena. *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, Zagreb: C. i kr. Zajedničko ministarstvo financija, 1906, 599.

¹² ABiH, ZVBIH, 1889, kutija 87, signatura 110-8.

Iako kvalitativno napredniji u odnosu na ostale pristigle rezultate, iskazi okružnih sudova u Sarajevu i Donjoj Tuzli se razlikuju.¹³ Npr. Okružni sud u Sarajevu nije navodio imena počiniteljica pojedinih krivičnih djela, ali je jasno pored vrste zločina izdvojio njihovu dob, bračni status, religijsku pripadnost, zanimanje, obrazovno i imovinsko stanje, porijeklo i eventualno ranije kažnjavanje. Ovakav izvještaj pruža mogućnost kvalitetnijeg sagledavanja socijalne karte počiniteljica čedomorstva. Okružni sud u Donjoj Tuzli nije imao tako razrađene kategorije iz kojih bi se moglo zaključiti nešto više o ženama počiniteljicama kaznenih djela, ali je ipak razlučio zločine zbog kojih su se našle u zatvoru ili pod istragom, te naveo njihova imena.

Godina	Ukupan broj zločina	Čedomorke	Dob	Bračno stanje	Zanimanje	Obrazovno i imovinsko stanje	Pripadnost	Ranije kažnjavanje
1879.	10	3	2 ispod 20 1 u dobi 40–50	2 udate 1 udovica	2 poljodjelke 1 nadničarka	Bez	BiH	Neporočno
1880.	5	1	20–30	Neudata	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno
1881.	10	1	20–30	Neudata	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno
1882.	13	2	1 iz 20–30 1 iz 50–60	1 neudata 1 udata	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno
1883.	12	1	Ispod 20	Neudata	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno
1884.	8	/	/	/	/	/	/	/
1885.	7	5	1 ispod 20 4 iz 20–30	Neudate	2 poljodjelke 3 nadničarke	2 obrazovane; sve bez imovine	2 BiH 3 strankinje	Neporočno
1886.	9	5	2 ispod 20 2 iz 30–40 1 50–60	1 neudata 4 udate	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno

¹³ Isto. Izvještaji su pristigli već 13, odnosno 15. marta. Svi detaljni izvještaji u konačnoj formi dostupni su u ABiH, Zajedničko ministarstvo finansija (dalje: ZMF), 1889, br. 2955.

1887.	14	9	4 ispod 20 1 iz 20–30 2 iz 30–40 2 iz 40–50	8 neudatih i 1 udovica	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno
1888.	14	3	2 ispod 20 1 iz 30–40	2 neudata 1 udata	Poljodjelke	Bez	BiH	Neporočno

Tabela 1. (Broj počinjenih krivičnih djela od strane žena s posebnim osvrtom na čedomorstvo)¹⁴

Iz tabele je razvidno da su u periodu od deset godina u Okružni sud u Sarajevu bile privedene 102 žene kojima je potvrđen zločin za koji su se sumnjicile. Od navedenog broja njih 30 su bile čedomorke. To je 29,41%, odnosno skoro jedna trećina od ukupnog broja krivičnih djela. Iako je riječ o relativno dugom periodu, prosjek od tri čedomorstva godišnje samo za okrug Sarajevo¹⁵ čini se iznimno visokim. Osim toga, vidimo da broj čedomorstava raste od 1885. godine, što se može tumačiti na tri načina: 1) austrougarska vlast je uspostavljena i uspjela se konsolidirati nekoliko godina nakon okupacije te je samim time postala efikasnija i u otkrivanju zločina, a stanovništvo je razvilo kakvo-takvo povjerenje prema upravi da bi zločin i prijavilo; 2) u 19. stoljeću težnja vlasti da kontrolira aktivnosti stanovništva mogla se odraziti i na prilježnije vođenje evidencije o izvršenim čedomorstvima te i to može stvoriti utisak da se njihov broj povećao protekom vremena; 3) budući da je proces modernizacije uzeo maha u bosanskohercegovačkom društvu još u zadnjim decenijama osmanske uprave, postoji mogućnost, a neki slučajevi čedomorstva to i dokazuju, da je priliv stranaca i novih ideja te iseljavanje domaćeg stanovništva utjecalo¹⁶ na drugačije socijalne interakcije koje nisu uvijek završavale na

¹⁴ ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-8. Izvještaj uprave Okružnog suda u Sarajevu od 13. marta 1889. godine o kretanju zatvorenica u zatvoru pri ovom Okružnom sudu. Tabela 1. predstavlja reducirane rezultate dostavljenog iskaza i urađena je samo za potrebe ovog rada.

¹⁵ Younis navodi da je u prosjeku pet slučajeva dolazilo do Vrhovnog suda tijekom godine. H. Younis, *Žene u sudskim spisima*, 91.

¹⁶ Npr. slučaj Mile Kujundžić, koja je 1918. osuđena za čedomorstvo. Istraga je pokazala da je otac djeteta vojnik s kojim je Mila imala kratkotrajnu romansu. Iako joj je bio obećan brak i odlazak u Ugarsku, do toga nije došlo jer je vojnik premješten. Tu je i slučaj Hane Mehaković, čiji je suprug

željeni način. Razvoj građanskog društva i industrije također se može smatrati faktorom koji je vodio ka povećanju broja čedomorstava.¹⁷ Treba ipak imati u vidu i okolnost da korištena arhivska vrela ne nude uvijek i jasan dokaz da li su i na koji način modernizacijski procesi (sekularizacija društva, urbanizacija i industrijalizacija) utjecali na porast broja ubijene djece. U bosanskohercegovačkom kontekstu, u kojem je navedeni proces tekao sporo, na čedomorstvo se prije treba gledati kao na rezultat pritiska patrijarhalnog društva¹⁸ na žene u smislu njihovog strogog držanja uloga koje im je takvo društvo odredilo.

Od 30 čedomorki čak je njih 12 u vrijeme činjenja krivičnog djela bilo ispod 20 godina starosti. To je 40% od ukupnog broja i govori u prilog ideji da su mlađe osobe lakše, zbog vlastite naivnosti, vjerovala da će njihova veza završiti i bračnom ponudom, što je, s obzirom na stroga patrijarhalna pravila u društvu, bio jedini mogući iščekivani ishod neke veze za djevojke. Obično su to bile njihove prve veze, o kojima nisu smjele razgovarati jer je pitanje muško-ženskih odnosa predstavljalo tabu temu. Onog momenta kada bi saznale da su prevarene, da su obećanja bila lažna ili bi im otac djeteta prijetio da dijete ne smije biti rođeno, odlučivale su se za čedomorstvo u kojem su vidjele jedini izlaz iz nezavidne situacije. Osam čedomorki spadalo je u dobnu skupinu 20–30 godina, pet u skupinu 30–40, tri u onu

15 godina živio u Sjedinjenim Američkim Državama. Hana je u međuvremenu ostala trudna s oženjenim čovjekom koji joj je, također, obećavao brak. Kada do toga nije došlo, počinila je čedomorstvo. Sara Bernasconi, *Habsburgs Hebammen in Bosnien-Herzegowina*, odbranjena doktorska disertacija – neobjavljeno, Universität Zürich, Philosophische Fakultät, Zürich, 2021, 251–257. Služavka Stana Božović izvršila je čedomorstvo jer je vojnik s kojim je ostala trudna, a koji je radio na gradnji ceste, nakon završenog posla jednostavno samo otišao dalje. Kruna Marković živjela je bez supruga od momenta njegova iseljenja u Srbiju. Čedomorstvo je izvršila jer je otac neželjenog djeteta bio oružnik koji ju je “zaveo” za 50 helera (eufemizam za prostituciju). H. Younis, *Žene u sudskim spisima*, 92–94.

¹⁷ Dunja Milotić i Mateo Vlačić, “Čedomorstvo u kaznenom zakonu iz 1852. Pravno uređenje i sudska praksa u Hrvatskoj i Slavoniji”, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 2021, br. 42(1), 86.

¹⁸ Patrijarhat je sustav socijalnih struktura i praksi u kojima muškarci dominiraju nad ženama, tlače ih i eksploatiraju. Sylvia Walby, *Theorizing Patriarchy*, Oxford/Cambridge: Basil Blackwell, 1990, 20.

40–50, a zabilježene su i dvije starije (u kontekstu ovog zločina) čedomorke koje su u vrijeme izvršenja djela imale preko 50 godina. Novija¹⁹ istraživanja obično ukazuju na to da su čedomorke osobe u ranim dvadesetim godinama, ali može biti i odstupanja, kao npr. kod Cajner, u čijem je istraživanju prosjek godina počiniteljica bio 27.²⁰

Iako se u literaturi navodi da su čedomorke mogle imati različit bračni status: neudata, udata, udovica i razvedena, te da je brojka neudatih i udatih čedomorki obično bila izjednačena ili bar približno ista,²¹ to nije slučaj kod prijavljenih čedomorstva koja su bila zabilježena u izvještaju Okružnog suda u Sarajevu. Naime, od njih 30 čak je 20 (66,66%) počiniteljica bilo neudato, što se može povezati i sa životnom dobi koja ima prevagu u vršenju ovog krivičnog djela te može ukazati na motive majki zašto su se lišavale neželjene djece. Tradicionalne zajednice nisu tolerirale vanbračne veze, tzv. “divlje brakove” (konkubinats) i spolne odnose prije braka. Imale su gotovo nultu toleranciju spram djevojaka koje bi uprkos ovako postavljenim društvenim pravilima dale oduška svojoj ljubavi. Jednom kada bi veza završila trudnoćom, a brak nije bio izgledan, mlađe osobe suočavale su se s gotovo bezizlaznom situacijom u kojoj su se našle, anticipirajući osudu i prijezir sredine. Budući da su neke ignorirale svoje gravidno stanje, a druge nisu smjele ili imale mogućnosti prekinuti trudnoću, jedini izlaz vidjele su u ubojstvu i prikrivanju tijela djeteta. Stoga ne čudi što je najveći broj čedomorki u ovom desetogodišnjem periodu otpadao uglavnom na neudate djevojke.

¹⁹ Mladen Singer, Ljiljana Mikšaj-Todorović, Zdravka Poldrugač, *Kriminalitet na štetu maloljetnika*, Zagreb: Školska knjiga, 1989, 13. Mladen Singer, *Kriminologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus/Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu/MUP HR, 1994, 183.

²⁰ Irena Cajner, “Osobne i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 1993, br. 1(1), 76–77.

²¹ Cajner navodi da je prije Drugog svjetskog rata broj neudatih i udatih čedomorki bio jednak, dok su kasnija istraživanja pokazala da raste broj neudatih. I. Cajner, “Osobne i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, 84. Milotić i Vlačić navode da je krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji bilo neznatno više neudatih čedomorki. D. Milotić i M. Vlačić, “Čedomorstvo u kaznenom zakonu iz 1852.”, 87.

Kada je u pitanju zanimanje počiniteljica, rezultati Okružnog suda Sarajevo poklapaju se s drugim istraživanjima ove pojave bez obzira na vremensku i prostornu odrednicu. Dakle, svih 30 čedomorki bilo je vezano za rad na zemlji jer su zavedene kao poljodjelke ili nadničarke. Može se pretpostaviti da je većina njih potjecala iz seoskih ili prigradskih naselja,²² što konkretni slučajevi pronađeni u arhivskoj građi nesumnjivo dokazuju. Ovakvi rezultati zapravo ne iznenađuju uzme li se u obzir jače izražen patrijarhalni karakter i konzervativizam manjih zajednica, tipična očekivanja od ženske djece (brak, rađanje djece i upravljanje domaćinstvom) i strah od stigmatizacije u slučaju da se odstupi od uspostavljenih normi. Mora se imati u vidu i izrazito agrarni karakter bosanskohercegovačkog društva, što pokazuje i popis stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1895. godine. Naime, od ukupno 1.568.092 stanovnika čak je 1.385.291 otpadalo na agrarno, a svega 182.801 na neagrarno stanovništvo.²³ Gradska populacija sporo je rasla u periodu između prvog i posljednjeg popisa stanovništva (1879–1910), a 37% stanovnika gradova u 1910. godini još uvijek je živjelo od agrara. Samo sedam gradova imalo je provedenu elektrifikaciju.²⁴

Iako prilično nerazvijene, gradske sredine pružale su djevojkama koje su živjele u izvanbračnoj vezi ili su trebale roditi dijete kao plod takva odnosa koliku-toliku sigurnost. Djevojke u gradu lakše su se mogle snaći za pomoć, ostaviti dijete u prihvatilištu ili na mjestu gdje bi ga neko mogao

²² Istraživanja Slobodanke Konstantinović-Vilić, provedena 1983. u Kazneno-popravnog domu (KPD) Požarevac i KPD Slavonska Požega, pokazala su i potvrdila da se najveći broj ubistava dešava na selu, čak i ako se tamo generalno dešava manje kriminalnih radnji. To isto potvrđeno je i za čedomorstva: od sedam čedomorstava koja su se našla u njenoj statistici čak šest je počinjeno na selu. Slobodanka Konstantinović-Vilić, *Žene ubice*, Niš: Prosveta, 1986, 87. Usp. M. Singer, Lj. Mikšaj-Todorović, Z. Poldrugrač, *Kriminalitet na štetu maloljetnika*, 15. Vidjeti i rad Francisco J. Beltrán Tapia i Francisco J. Marco-Gracia, "Death, Sex, and Fertility: female infanticide in rural Spain, 1750-1950", u: *European Review of Economic History*, Oxford: Oxford University Press, 2022, br. 26(2), 234–254. Autori navode da su ubojstvo i napuštanje djece nekada predstavljali alat u rješavanju problema mnogočlanih ruralnih porodica koje su patile od tzv. *ekonomskog stresa*.

²³ *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, 7.

²⁴ Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878-1914*, Oxford: Oxford University Press, 2007, 220.

pronaći, neke su uspjevale prekinuti trudnoću (što je bilo također rizično), dok su djevojke sa sela obično bile prepuštene same sebi.²⁵

Vidljivo je da je od 30 počiniteljica čak njih 28 bilo bez bilo kakve naobrazbe i imovine, a imovinom nisu raspolagale ni one dvije obrazovane počiniteljice (Tabela 1). U patrijarhalnom društvu kakvo je bilo ono u Bosni i Hercegovini postojalo je uvjerenje da ženska djeca ne trebaju pohađati školu. Skromno vjersko obrazovanje smatralo se dovoljnim budući da je ženi svakako bio namijenjen privatni prostor i uloga uzorne supruge i dobre majke. S obzirom da pouzdanih podataka nema, može se samo pretpostavljati da je u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine tek 3% stanovništva bilo pismeno. Austrougarska obrazovna politika, koja se morala boriti s nepovjerenjem pravoslavnog i muslimanskog stanovništva te tolerirati konfesionalne škole, nije dala posebno dobre rezultate jer je 1918. godine u Bosni i dalje bilo čak 87,84% nepismenih.²⁶ Tome je doprinijela i činjenica da je Zakon o obaveznoj nastavi, izglasan u Saboru BiH 5. februara 1911. godine, ostavio mogućnost da veliki broj djece izbjegne obavezan polazak u škole.²⁷ U Austro-Ugarskoj školski sustav korišten je kao alat za izgradnju rodno podijeljenih uloga te za oblikovanje poželjnog ženskog identiteta.²⁸ Dakle, manji broj ženske djece koji je završavao osnovne i više djevojačke škole odgajan je u duhu potrebe da se putem obrazovnog sustava stvore uzorite majke i supruge. Najveći broj žena ostajao je i dalje nepismen.

Rezultati o obrazovanju počiniteljica čedomorstva uklapaju se u većinu statistika i drugih istraživanja, kao i činjenica da je većina počiniteljica čedomorstva prije ovog kaznenog djela živjela neporočno i nije imala drugih

²⁵ J. Šilović, *Uzroci zločina*, 67.

²⁶ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1941*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1984, 15.

²⁷ Hajrudin Ćurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1983, 192.

²⁸ Više o tome pogledati Dinko Župan, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868–1918)*, Osijek – Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku – Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013. Fabio Giomi, *Making Muslim Women European: Voluntary Associations, Gender, and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878–1941)*, New York – Budapest: CEU Press, 2021.

prekršaja. Nije isključeno ni da ih sredina često percipira kao dobre djevojke, kćerke, majke, supruge, obično mirne i povučene.²⁹ Upravo ovakva očekivanja sredine stvarala su dodatni pritisak djevojkama i mladim ženama. Pri tome treba naglasiti da se obitelj i sredina zapravo nije bavila emocionalnim bićem i općenito razvojem ženske djece. Roditelji nisu razgovarali s djecom o tabu temama kao što je seksualnost, nego se podrazumijevalo da svaka jedinka zna šta se od nje u jednoj zajednici očekuje.

Kada je u pitanju okrug Donja Tuzla, treba pogledati sljedeću tabelu:

Godina	Ukupno zločina	Broj čedomorki
1878–1880.	...	/
1881.	14	1
1882.	12	1
1883.	20	1+1 odbacivanje ploda
1884.	17	3
1885.	10	2
1886.	17	2
1887.	16	1
1888.	?	/

Tabela 2. (Broj počinjenih krivičnih djela od strane žena s posebnim osvrtom na čedomorstvo)³⁰

²⁹ Snežana Samardžić provela je početkom 2000-ih istraživanje na Forenzičkom odjelu Psihijatrijske klinike na Sokocu. Od 17 žena (pacijentica) na klinici njih pet je počinilo čedomorstvo. Sve su bile jedva obrazovane. Snežana Samardžić, “Žene kao počinioči krivičnog dela ubistva i zločin čedomorstva”, u: *Engrami*, Beograd: Klinika za psihijatriju, 2008, br. 30(2), 19. Istraživanja čedomorstva periodično poduzimana u Jugoslaviji (1946-1955, 1973-1980. i 1985-1990) redovito su pokazivala slabu obrazovnu podlogu kod počiniteljica ovog djela. Odmah nakon Drugog svjetskog rata većina njih nije imala ni osnovnu školu. Protokom vremena rastao je broj onih s osnovnom školom, ali je 1980-ih samo 30% počiniteljica čedomorstva imalo završenu i srednju školu. I. Cajner, “Osobine i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, 83. Usp. I. Belušić, “Kriminalitet žena”, 171. Nažalost, većina ovih istraživanja fokusira se na počiniteljice čedomorstva, dok izostaje analiza mehanizama koje je društvo moglo poduzeti da spriječi pojavu ovog fenomena.

³⁰ ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-8, Dopis uprave Okružnog suda u Donjoj Tuzli od 15. marta 1889. godine.

U Tabeli 2 dostupni su podaci za sedam godina. U tom vremenskom rasponu počinjeno je ukupno 106 krivičnih djela, od čega 11 čedomorstava i jedan pobačaj (odbacivanje ploda). To je 11,32% od ukupnog broja počinjenih zločina u sedam analiziranih godina i ne djeluje u tolikoj mjeri zabrinjavajuće kao što je slučaj sa Sarajevskim okrugom. Vrlo su nepouzdana pokazatelji na osnovu kojih bi se mogao izvući zaključak zašto u dva okruga imamo veću razliku u stopi izvršenih čedomorstava. Jedna je pretpostavka da je Sarajevo kao centar zemlje privlačilo više novog stanovništva, te da je okrug bio više dotaknut procesom modernizacije. Osim toga, moguće je da je uprava ovog okruga imala jaču kontrolu nad kretanjem i aktivnostima stanovništva te da su zločini lakše otkrivani. Tu je bila i Zemaljska bolnica – zdravstveni centar zemlje. Nažalost, o tome se može samo spekulirati jer pouzdanih podataka nema.

Npr. statistika za 1889. godinu pokazuje da su čedomorstva bila u tom trenutku prisutna u gotovo svim okruzima koji su dostavili podatke:

Okrug	Ukupan broj zatvorenica	Čedomorke
Sarajevo	4	/
Banja Luka	5	3
Donja Tuzla	6	1
Travnik	3	2
Bihać ³¹	/	/
Mostar	5	1

Tabela 3. (Trenutno stanje pri okružnim zatvorima u zemlji)³²

Naravno, u pitanju su podaci samo za prva dva mjeseca navedene godine budući da je izvještaj podnesen Zemaljskoj vladi u Sarajevu u martu. Od ukupno 23 zatvorenice pri okružnim zatvorima njih 7 su bile čedomorke, što čini 30,43% tadašnje ženske zatvorske populacije. Ovaj podatak upućuje na to da je trend činjenja čedomorstva kao jednog od glavnih “ženskih” zločina nastavljen i krajem 1880-ih i to na gotovo cijelom okupiranom području.

³¹ Nisu dostavili podatke.

³² ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-8.

Opservaciju o čedomorstvu kroz statističke pokazatelje završavam podatkom da se 1889. godine u Ženskoj kaznionici u Zagrebu nalazila 21 bosanskohercegovačka zatvorenica na dužem izdržavanju zatvorske kazne.³³ Među njima se nalazilo 15 počiniteljica čedomorstva, što je 71,42% od ukupnog broja zatvorenica iz Bosne u Zagrebu. Dakle, ovaj podatak, kombiniran s podacima datim u tri prethodne tabele, jasno ukazuje na to da je čedomorstvo predstavljalo čest problem i repetitivan zločin u bosanskohercegovačkom društvu.

U grupnim molbama bosanskohercegovačkih zatvorenica koje su služile zatvorske kazne u zagrebačkoj kaznionici, a koje su tražile uvjetni otpust, dominiraju također počiniteljice čedomorstva. U grupnoj molbi deset zatvorenica za uvjetni otpust iz 1889. godine čak njih osam su služile kaznu zbog počinjenog čedomorstva.³⁴ Naredne, 1890. godine podnesene su dvije takve molbe u kojima osam čedomorki moli uvjetno otpuštanje iz kaznionice.³⁵

Iz svih navedenih statističkih podataka, čak i kada su oni parcijalni i prilično oskudni, postaje razvidno da je čedomorstvo predstavljalo ozbiljan društveni problem u Bosni i Hercegovini krajem 19. stoljeća. Zapravo, čedomorstvo je pokazatelj dubokih rascjepa unutar patrijarhalnog društva i obitelji, u kojima je nedostatak komunikacije i strah od kazne od strane glave porodice vodio do još lošijih životnih odluka. Majke koje ubijaju svoju djecu bile su prisutne, u većoj ili manjoj mjeri, u svim dijelovima zemlje, a da se fenomen redovito pojavljivao u društvu kroz duži vremenski period, dokazuju i temeljito pripremljeni podaci od strane okružnih sudova u Sarajevu i Donjoj Tuzli. Kako se sustav borio s navedenim problemom, pokazat ću u narednom poglavlju koje se bavi penološkim aspektima ovog pitanja.

³³ O tome zašto su slane u Zagreb pogledati više kod: A. Kasumović, *Zatočene*.

³⁴ ABiH, ZMF, 1889, br. 7212.

³⁵ ABiH, ZMF, 1890, br. 3760 (Joka Radovanović, Ivka Marić i Šaha Mehinagić) i br. 6221 (Mara Martinović, Sava Ivetić, Magdalena Fuchs, Anica Janjić i Milja Mikić). Neke od navedenih zatvorenica bile su odbijene 1889. godine, te su molbu ponovile.

Zločin i kazna: što učiniti s čedomorkama?

U srednjem i ranom novom vijeku čedomorstvo se smatralo i grijehom i zločinom. Činjenica da je pri porodu majka usmrtila dijete koje nije bilo kršteno i čija bi duša stoga trebala ići u pakao³⁶ posebno je zabrinjavala crkvene vlasti koje su smatrale da je jednim činom čedomorstva svijet ostajao bez dvije duše: one ubijenog djeteta i duše zločinke. Također, smatralo se da je čedomorstvo neposredna posljedica bludništva i razduzdana ponašanja, što je vodilo vanbračnoj trudnoći i neželjenom djetetu. Zbog toga su kazne za čedomorstvo bile iznimno stroge. U srednjovjekovnom Dubrovniku kazna je bila vješanje, a čak i ako nije bilo dokaza da je neka žena počinila čedomorstvo, izricana joj je osuđujuća presuda i kazna zatvora u trajanju koje je ekvivalent vremenu provedenom u tamnici za vrijeme istrage.³⁷ U Hrvatskoj i Slavoniji počiniteljice koje su ubile vanbračno dijete obično su spaljivane, dok bi one udate bile osuđene na kaznu vješanjem. Nekada je izricana kazna utapanjem ili zakopavanjem žive počiniteljice. U slučaju da se nije raspolagalo zadovoljavajućim dokazima koji bi vodili do osuđujuće presude, osumnjičena je bivala bičevana ili eventualno izgnana iz zajednice. U Austriji je čedomorstvo kažnjavano odsijecanjem glave mačem, a ponekad je ova kazna primjenjivana i na ugarskom području.³⁸

Premda su kazne bile uistinu drakonske, smrtne kazne rijetko su provedene. Istraživanje Lonze provedeno za područje Dubrovnika u periodu između 1667. i 1808. godine ukazuje na to da su kazne bile redovito ublažavane i nijedna čedomorka nije bila obješena u navedenom periodu.³⁹

Do promjene u penološkom shvatanju čedomorstva dolazi u 18. stoljeću pod utjecajem prirodnog prava i prosvjetiteljskog pogleda na svijet.

³⁶ Ovo je utvrđeno na Crkvenom saboru u Firenci 1439. godine. Dunja Pastović, "Dvostruki grijeh: kažnjavanje čedomorstva na Hrvatskom području do kodifikacije kaznenog materijalnog prava 1852. godine", u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, 2016, br. 23(1), 127.

³⁷ Mirna Tomašević, "Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece", u: *Pravnik*, Zagreb: Udruga Pravnik, 2014, br. 47(95), 84–85.

³⁸ D. Pastović, "Dvostruki grijeh", 135–136.

³⁹ N. Lonza, "Dvije izgubljene duše", 299. i 301.

Krajem 18. stoljeća čedomorstvo se počelo odvojeno pravno tretirati u odnosu na ostale vrste ubojstva, te je od kvalificiranog postalo privilegirano ubojstvo koje je obično vezalo blaže zatvorske kazne. Cesareu Beccariji bilo je važnije spriječiti ovu vrstu zločina nego pogubiti čedomorke.⁴⁰ Međutim, pogrešno bi bilo vjerovati da su europska društva s kraja 18. i početka 19. stoljeća razvila humaniji odnos prema zatvorenicama generalno, te napose prema počiniteljicama čedomorstva. Razlozi blažeg kažnjavanja ovog krivičnog djela bili su više pragmatične prirode. U vrijeme nastajanja građanskih društava i nacionalnih država svaki pojedinac bio je vrijedan, te je ubijanje čedomorki smatrano neopravdanim u demografskom i ekonomskom smislu (iz istog su se razloga i čedomorstva trebala spriječiti).⁴¹ To je posebno isticano u državama koje su bile svježe oslobođene kolonijalne vlasti i koje su počinjale vođenje vlastite nacionalne politike.⁴²

Od 19. stoljeća posebno su se isticale psihičke osobine i socijalne karakteristike žena koje su počinile ubojstvo djeteta, što je uzimano kao olakšavajuća okolnost i opravdanje za ublažavanje kazne za počinjeno čedomorstvo.⁴³ U Irskoj su početkom 19. stoljeća žene koje bi bile osumnjičene da su počinile čedomorstvo osuđivane na blaže kazne zatvora pod izgovorom da su samo zatajile trudnoću i porod. Kasnije su kazne bile pooštrene jer je pojava čedomorstva bila učestala, pa je u periodu između 1830. i 1850. čak 21 žena osuđena na smrt, no kazna nije i provedena, nego je preinačena

⁴⁰ A. Kasumović, *Zatočene*, 127–128. (napomena 371). Usp. Cesare Bonesana di Beccaria, *An Essay on Crimes and Punishments*, Albany: W. C. Little & Co, 1764, 60, 83.

⁴¹ Kerstin Michalik, “The Development of the Discourse of Infanticide in the Late Eighteenth Century and the New Legal Standardization of the Offense in the Nineteenth Century”, u: *Gender in Transition: Discourse and Practice in German-speaking Europe 1750-1830*, Ann Arbor: Michigan University Press, 2007, 54. Na okolnost da je ljudsko tijelo dobilo posebnu tržišnu vrijednost u vrijeme industrijalizacije, što je za posljedicu imalo smanjenje tjelesnih kazni, ukazao je još Michel Foucault, *Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 1997, 33–37.

⁴² Takav je primjer postkolonijalnog Meksika. Nora E. Jaffary, “Maternity and Morality in Puebla’s Nineteenth-Century Infanticide Trials”, u: *Law and History Review*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, br. 39(2), 301.

⁴³ I. Cajner, “Osobne i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, 75.

u kaznu transporta u udaljene krajeve.⁴⁴ U Crnoj Gori čedomorstvo je kažnjavano kamenovanjem od 1829. godine. Smrtnu kaznu potvrđivali su različiti zakonski akti doneseni 1833, 1855. i 1884. godine, ali one nikada nisu bile provođene u praksi, nego su čedomorke u pravilu osuđivane na 5–6 godina zatvora. Tek s krajem stoljeća dolazi do popuštanja i u zakonodavnom okviru tretiranja ovog kaznenog djela, te se za njega izricala zatvorska kazna.⁴⁵

U austrijskom Kaznenom zakonu (KZ) iz 1803. godine primjetno je već privilegiranje čedomorstva, jer je ono bilo pravdano socijalnim (čuvanje časti) i psihološkim (poremećaj izazvan porodom) okolnostima. U KZ-u iz 1852. godine izdvojeno je kao posebna vrsta ubojstva za koje se predviđaju blaže kazne zbog posebnog položaja počiniteljica. Tu se čedomorstvo podjednako odnosi na zakonitu i nezakonitu djecu, dok se u ugarskom KZ-u iz 1878. godine to odnosilo samo na nezakonitu djecu.⁴⁶ Izricane su posebne kazne za ubijanje zakonitog i nezakonitog djeteta. Ubojstvo zakonitog djeteta smatralo se težim činom jer je majka mogla imati pomoć i podršku obitelji, te su ovakve žene bile osuđivane na doživotnu tešku tamnicu. Kako se smatralo da se neudate žene nalaze u teškoj situaciji i da im treba odbraniti čast, za njih su kazne bile nešto lakše: teška tamnica od 10 do 20 godina ako je ubojstvo učinjeno aktivno, te 5 do 10 godina teškog zatvora ukoliko je smrt nastupila zbog zanemarivanja djeteta. Pokušaj čedomorstva nije bio pravno tretiran.⁴⁷

Sve do 1878. godine Bosna i Hercegovina uglavnom je bila vezana s islamskim kulturno-civilizacijskim prostorom budući da je bila sastavnim dijelom

⁴⁴ James Kelly, "An Unnatural Crime: Infanticide in Early Nineteenth-Century Ireland, u: *Irish Economic and Social History*, New York: SAGE Publications Inc, 2019, br. 46(1), 100–101.

⁴⁵ Milena Kavarić i Rajka Đoković, "Čedomorstvo u modernoj i suvremenoj Crnoj Gori", u: *Acta Histriae*, Kopar: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2022, br. 30(2), 391–393.

⁴⁶ D. Milotić i M. Vlačić, "Čedomorstvo u kaznenom zakonu iz 1852", 72–73.

⁴⁷ Isto, 74–75. Čedomorstvo je predstavljalo ozbiljan problem u Austriji. Npr. za period od 16 godina (1882–1898) zabilježeno je 1658 takvih kaznenih djela. Maynard Shipley, "Homicide and the Death Penalty in Austria-Hungary", u: *Publications of the American Statistical Association*, Boston: American Statistical Association, 1907, br. 10(77), 255.

Osmanskog Carstva.⁴⁸ Nažalost, pitanje čedomorstva u Osmanskom Carstvu do sada gotovo i nije privlačilo pažnju povjesničara⁴⁹ tako da se o ovoj pojavi u osmanskome društvu vrlo malo zna, a posebno kada je u pitanju Bosanski ejalet. Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine nova vlast po pitanju uvođenja novih penoloških praksi nije se obazirala na raniji osmanski sustav, nego je okupiranu oblast htjela uvesti u drugačiji zakonski okvir. U tom smislu donesen je Kazneni zakon (1879) za ovo područje. Njime je bila predviđena kazna i za žene koje izvrše čedomorstvo. Naime, član 214 ovog Zakona predviđao je kaznu doživotnog zatvora za majke koje usmrte svoje dijete pri porodu ili ne učine ono što je potrebno da ga zbrinu, pa dijete umre. U slučaju da je dijete bilo vanbračno, izricana je zatvorska kazna u trajanju od 10 do 20 godina, a u slučaju da je dijete pri porodu umrlo, jer nije bilo poduzeto ništa da se ono zaštiti, kazna je bila 5 do 10 godina zatvora.⁵⁰ Dakle, vidimo da je i ovaj KZ razlikovao aktivno i pasivno čedomorstvo i da ih nije tretirao na isti način, što je bio slučaj i u austrijskom dijelu Monarhije. Pasivno čedomorstvo bilo je najviše privilegirano s određenom najblažom kaznom. Također, iz navedenog člana KZ-a razvidno je da se i u Bosni i Hercegovini pravila razlika između udatih i neudatih žena koje bi počinile ovaj zločin. Za udate žene koje bi pri porodu usmratile vlastito dijete slijedila je drakonska kazna – doživotni zatvor, dok se za ubojstvo

⁴⁸ Sultan je bio bosanskohercegovački suveren sve do 1908. godine, kada je izvršena aneksija BiH od strane Austro-Ugarske. Međutim, i prije toga je njegovo pravo suverena bilo samo *nudum ius* (golo pravo), dok je suštinsku vlast imala Monarhija.

⁴⁹ Ovu okolnost ističe jedna od rijetkih autorica koja se bavila pitanjem neonaticida u Osmanskom Carstvu u 19. stoljeću. Gülhan Balsoy, “Infanticide in Nineteenth Century Ottoman Society”, u: *Middle Eastern Studies*, London: Routledge, 2014, br. 50(6), 977. Osim toga, osmanski Kazneni zakon čak ni 1917. godine nije imao nijedan član posvećen čedomorstvu. Ovo krivično djelo smatralo se jednostavno ubojstvom, za što se izricala smrtna kazna koja je mogla biti zamijenjena kaznom zatvora u trajanju od 15 godina. Balsoy, “Infanticide in Nineteenth Century Ottoman Society”, 979–980.

⁵⁰ “Strafgesetz über Verbrechen und Vergehen”, u: *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen (1878–1880)*, II, Wien: Aus der K.K. Hof und Staatsdruckerei, 1881, 118.

vanbračnog djeteta dobijalo između 10 i 20 godina zatvora. Kazneni postupak opisan je tek 1891. godine.⁵¹

Osim toga, bile su predviđene kazne i za one koji ne prijave porod ili smrt djeteta.⁵² Obaveza da se svaki porod i smrt prijave predstavljala je pokušaj administrativnog sustava da se bori protiv pojave čedomorstva. Također, od službenih primalja ili babica očekivalo se pravovremeno prijavljivanje poroda, pogotovo kada se radilo o neudatim djevojkama.

Jako je važno naglasiti da je za zločin čedomorstva mogla biti okrivljena samo i isključivo majka. Sve osobe koje bi joj u tome pomogle, ili bi same na sebe preuzele izvršenje ubojstva djeteta, u postupku su tretirane kao osobe kojima se sudi za kvalificirano ubojstvo i izriču kazne shodno ovom zločinu predviđene u zakonu.⁵³

Također je važno ukazati na to da su jedno bile kazne predviđene za čedomorstvo zakonom, a da je posve drugo predstavljala sudska praksa i izricanje kazni ženama koje bi počinile ovo krivično djelo. Npr. iz grupe molbe bosanskohercegovačkih zatvorenica za uvjetni otpust koje su služile zatvorsku kaznu u Zagrebu, a u kojoj su navedena njihova imena, počinjeni zločin i izrečena kazna, jasno je da je od osam čedomorki čak sedam njih dobilo kaznu od pet godina zatvora za počinjeno krivično djelo.⁵⁴ Moje istraživanje pokazuje da je ovo uglavnom bila uobičajena kazna za

⁵¹ *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1891*, Sarajevo: Zemaljska štamparija, 1891, 425–485.

⁵² Eugen Sladović pl. Sladojevički, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1915, 302.

⁵³ D. Modly, *Metodika istraživanja čedomorstva*, 5. To se najbolje vidi na slučaju Salkune Hrusten, koja je osuđena zbog ubojstva na 15 godina zatvora jer je pomogla pri čedomorstvu što ga je izvršila njena kćerka Umija, udata Čankušić. Za razliku od majke, kćerka je dobila šest godina zatvora. Obje su transportovane u Žensku kaznionicu u Zagrebu. ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-7/26. Ovaj slučaj detaljno je opisan kod H. Younis, *Žene u sudskim spisima*, 92–93. Younis navodi da je Salkuna osuđena na kaznu vješanjem, što je uobičajena kazna za ubojstvo. Međutim, pomilovanje i izmjena kazne očigledno su se desili u kasnijem postupku. U konačnici je Salkuni odmjerenjena kazna od 15 godina zatvora.

⁵⁴ ABiH, ZMF, 1889, br. 7212.

čedomorstvo u Bosni i Hercegovini u razmatranom periodu.⁵⁵ Štaviše, pri odmjeravanju kazne za počinjeni zločin sve počiniteljice tretirane su jednako, bez obzira na bračni status, te su dobijale u pravilu pet godina zatvora.⁵⁶ To je vidljivo iz ranije navedenog slučaja Umije Čankušić, koja je dobila šest godina zatvora za čedomorstvo uprkos činjenici da je bila udata. Milja Mikić iz mjesta Brezik (kotar Gradiška) imala je samo 17 godina kada je počinila čedomorstvo (svoje dijete je udavila). Interesantno je primijetiti da je već tada bila udata. Odmjerena joj je kazna od samo dvije godine zatvora poostrena postom jedan dan u mjesecu.⁵⁷

Za razliku od navedenog, nije na isti način tretirano aktivno i pasivno čedomorstvo. Ovo posljednje više je privilegirano i obično su dodjeljivanje blaže kazne zatvora. To je vidljivo iz slučaja Jele Marković iz sela Lipnice (kotar Donja Tuzla), koja je imala 22 godine kada je rodila nezakonito dijete. Kako nije znala što bi s njim uradila, ostavila ga je na zraku gdje je dijete umrlo jer mu nisu osigurani osnovni uvjeti za život. Kažnjena je s dvije godine zatvora, a veći dio kazne provela je u bolnici zbog lošeg

⁵⁵ Ilustracije radi, navest ću nekoliko slučajeva: Đula Garić osuđena je 1883. godine na pet godina zatvora zbog čedomorstva (ABiH, ZMF Praes., 1889, br. 74). Otprilike u isto vrijeme za isti zločin osuđene su Anica Barać, Vasilija Pavlović i Pemba Huselić na pet godina zatvora (ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-7/3 i 110-7/22). Anna Kolaček, jedna od rijetkih obrazovanih počiniteljica čedomorstva, osuđena je na pet godina zatvora jer je u noći s 15. na 16. decembar rodila dijete i bacila ga u otvor nužnika, pri čemu je dijete zadobilo smrtonosne povrede (ABiH, ZMF, 1896, br. 1578). Fatima Halepović rođ. Kapetanović, Stoja Vuković i Stana Babić osuđene su na istu kaznu zatvora 1899. godine (ABiH, ZVBiH, 1899, kutija 422, signatura 110-34/26, 110-34/54 i 110-34/65). Zulija Merkez i Dudija Čorbo također su služile pet godina zatvora (ABiH, ZVBiH, 1906, kutija 295, signatura 323-43/82).

⁵⁶ Npr. Anđa Elpez, udovica i majka dvoje djece, imala je 28 godina kada je u maju 1892. rodila dijete koje je ugušila. Odmjerena joj je kazna od pet godina zatvora. Radi dobrog držanja puštena je nakon odležane $\frac{3}{4}$ kazne u Zavodu u Zagrebu. ABiH, ZMF, 1896, br. 5757. Isto je i s Anicom Janjić, udovicom i majkom četvero djece, te Magdalenom Fuchs, koja je bila udovica bez djece. ABiH, ZMF, 1890, br. 6221. Iz iste godine su i slučajevi Joke Radovanović i Šahe Mehinagić, udovica koje su počinile čedomorstvo i dobile pet godina zatvora. ABiH, ZMF, 1890, br. 3760. Još jedna udovica i majka troje djece dobila je istu kaznu za čedomorstvo. To je slučaj Gospave Ristić. ABiH, ZMF, 1900, br. 2708.

⁵⁷ ABiH, ZMF, 1890, br. 6221. Na istom spisku nalazi se i udata Sava Ivetić (18), koja je dobila pet godina zatvora.

zdravstvenog stanja.⁵⁸ Također, Mejra Kobasica iz mjesta Kutruzi (kotar Foča), majka dvoje djece, počinila je čedomorstvo i dobila svega tri godine zatvora pooštrenog postom jednom u mjesecu i samicom svakog 6. jula (kada je izvršila zločin), uprkos činjenici da je i ranije bila osuđena zbog krađe. Ovdje je olakšavajuća okolnost morala biti teška ekonomska situacija, mada je Državno odvjetništvo od Vrhovnog suda tražilo da joj se kazna poveća na četiri godine zatvora.⁵⁹

Iz svega navedenog vidljivo je da je KZ za Bosnu i Hercegovinu predviđao vrlo rigorozne kazne za čedomorstvo, ali da sudovi to u praksi nisu poštovali, nego su dodjeljivali minimalnu kaznu zatvora od pet godina (što je bilo predviđeno samo za pasivno čedomorstvo vanbračnog djeteta). Po tome vidimo da je većina počiniteljica čedomorstva tretirana uglavnom na isti način bez obzira na bračni status, te im je dodjeljivana u pravilu ista kazna. Dokazani slučajevi pasivnog čedomorstva tretirani su još blaže nego je to zakon predviđao, s 2–3 godine kazne lišenja slobode. Navedeno ne znači da je vlast time pokazivala svoje humano lice i suosjećala s počiniteljicama čedomorstva, jer da jeste, poduzimala bi preventivne mjere da to spriječi. Praksu blažeg kažnjavanja čedomorki možemo tumačiti i u fukoovskom maniru vidjevši u tome austrougarsku biopolitiku u Bosni gdje je tijelo podanika bilo važno. Ne smijemo zaboraviti da podanici plaćaju poreze, obrađuju zemlju ili rađaju nove podanike. Stoga takvo tijelo nije moglo biti zatvoreno na duži vremenski period.

Socijalni status počiniteljica čedomorstva

Kako je već ranije navedeno, čedomorstvo u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća uglavnom je bilo više vezano za manje, seoske zajednice. Statistika iz 1889. godine za okrug Sarajevo pokazuje da je svih 30 počiniteljica čedomorstva zabilježenih u periodu od 1879. do 1888. godine potjecalo iz sredina koje su tradicionalno bile vezane za zemlju,

⁵⁸ ABiH, ZMF, 1895, br. 235 i 790.

⁵⁹ ABiH, ZVBiH, 1899, kutija 422, signatura 110-34/57.

budući da je u kategoriji “Zanimanje” za njih 26 navedeno da su poljodjelke, dok su četiri žene bile nadničarke.⁶⁰ Takav trend nastavljen je i početkom 20. stoljeća, iako bi se zbog ubrzanog doseljavanja stranaca, prodora kapitalističkog načina privrede i modernizacije očekivalo da je više slučajeva čedomorstva zabilježeno u gradskim sredinama. Ipak, treba imati u vidu da su se čedomorstva mogla, i vjerojatno jesu, dešavati i u gradu, ali ih je bilo teže evidentirati, jer je gradska sredina podrazumijevala manju povezanost ljudi i teže praćenje tuđih aktivnosti. Osim toga, djevojke iz siromašnijih, manjih sredina nisu imale nikakvu vrstu socijalne zaštite, nekoga ko bi im “čuvao leđa” ili se založio za njih. Zato je većina ovih otkrivenih slučajeva završavala na sudu.

Naime, od dva prijavljena slučaja čedomorstva u 1905. godini jedan se ticao manje sredine i desio se u kotaru Glamoč. U pitanju je prijava protiv Latifa Škrnje, kojeg je tetka Fata optužila da joj je ubio dijete, ali postoji sumnja da su njeni navodi netačni te da je u pitanju bilo klasično čedomorstvo.⁶¹ Tri slučaja čedomorstva prijavljena su žandarmerijskim postajama 1911. godine i sva tri su se odnosila na seoske sredine: 1) Ana Marelja iz mjesta Glavica (kotar Livno) navodno je koncem februara rodila, udavila i potom zatrpala ispod kamene gomile tijelo djeteta; 2) Mitra Savanović iz Dubravca (kotar Varcar-Vakuf) prijavljena je za ubojstvo svog tek rođenog muškog djeteta kojeg je po porodu, skupa s Maricom Kojanović (u drugoj varijanti Kojadinović), udavila; 3) Mejra Hrbinić iz mjesta Dušković (kotar Foča), za koju je naglašeno da je “Ciganka”, navodno je u augustu 1911. prvo po selu tražila baruta “da plod iz utrobe iztjera”, a potom je njeno dijete pronađeno mrtvo, zakačeno za granu u obližnjoj rijeci Bistrici.⁶²

Naredne godine prijavljen je jedan slučaj čedomorstva, također vezan za manju zajednicu. Naime, u mjestu Zaoštro (kotar Foča) Mejra Pejковиć prijavljena je da je s Mujom Hajdarevićem, s kojim je imala izvanbračnu

⁶⁰ ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-8. Izvještaj uprave Okružnog suda u Sarajevu od 13. marta 1889. godine o kretanju zatvorenica u zatvoru pri ovom Okružnom sudu.

⁶¹ ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

⁶² ABiH, ZVBiH, 1911, kutija 117, signatura 25-113.

aferu, usmrtila vlastito tek rođeno dijete. Krivicu je prebacila na suučesnika izjavivši da je on udavio dijete.⁶³

Sva četiri prijavljena ubojstva novorođenčeta u 1913. godini desila su se u manjim (seoskim ili prigradskim) sredinama. Tako je Anđa Čengija iz Briševa (kotar Sanski Most) svoje nezakonito dijete nakon poroda prvobitno bacila niz strminu, a potom ga naknadno zakopala u šumu Lipovicu. Mesija Mujkić iz Ahatovića (kotar Sarajevo) usmrtila je svoje dijete tzv. *nečinjenjem*, što podrazumijeva da je dijete nakon poroda ostavila bez ikakve skrbi, zbog čega je porod imao nesretan kraj. U maju 1913. Badema Kopić iz mjesta Kamenica (kotar Tešanj) rodila je nezakonito dijete koje je potom udavila, zamotala i zakopala, dok je Mara Pavković iz Orahovice (kotar Žepče) početkom te godine novorođenče, uz pomoć majke, rodila i bacila u rijeku. Tijelo je sasvim slučajno na obali rijeke pronašao jedan seljak.⁶⁴

I naredne godine zabilježene su dvije prijave za čedomorstvo, od kojih je jedna izvršena u Pustom Selu (kotar Sarajevo) od strane Latife Milavice, koja je tvrdila da je smrt novorođenčeta zapravo splet nesretnih okolnosti.⁶⁵ Dakle, gotovo svi dostupni slučajevi čedomorstva zabilježeni početkom 20. stoljeća odigrali su se nesumnjivo u manjim sredinama, neki u udaljenim selima, a neki u mjestima koja su gravitirala gradskim zonama. U svakom slučaju, uzme li se u obzir statistika i pronađeni pojedinačni slučajevi čedomorstva s kraja 19. i početka 20. stoljeća, može se zaključiti da je u Bosni i Hercegovini ova pojava bila učestalija na selima nego u gradovima, što i ne čudi s obzirom na agrarni karakter društva, manju gradsku populaciju i jače izražen patrijarhalni karakter seoskih zajednica.

Od analiziranih slučajeva izdvajam samo tri koja su počinjena u gradskim sredinama ili je počiniteljica bila porijeklom iz grada. Prvi je slučaj onaj Palombe Levi, s kojim je otvoren ovaj rad, a koji se veže uz područje Zenice, čiji je otac Rafael bio gradski trgovac. Po svemu sudeći, radilo se

⁶³ ABiH, ZVBiH, 1912, kutija 85, signatura 25-113.

⁶⁴ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

⁶⁵ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

o uglednoj obitelji.⁶⁶ Drugi slučaj vezuje se za 1914. godinu, kada je Zorka Babić, inače iz Bosanske Gradiške, došla u Kamenicu kako bi radila za jednu firmu kao trgovkinja. Budući da je već bila trudna kada je dobila posao, trudnoću je vjerojatno prikrivala, obavila tajni porod i usmrtila dijete. Nakon toga je istupila iz službe i vozom otišla u Doboj. Čim je leš djeteta pronađen u nužniku (gdje ga je bacila počiniteljica), žandarmerija je vrlo lako ušla u trag Zorki.⁶⁷ Sultana Stefanović iz Višegrada optužena je da je počinila čedomorstvo uz pomoć majke i sestara bacivši živo dijete u rijeku Drinu. Počiniteljica je zločin priznala kao samostalan čin koji je izvela bez pomoći drugih, no istražitelji su na osnovu iskaza svjedoka i drugih okolnosti bili uvjereni da je imala pomoć.⁶⁸

Ovdje predstavljeni rezultati istraživanja moraju se uzeti u obzir s rezervom jer su i u gradovima čedomorstva bila vjerojatno česta pojava, ali su, kako sam i ranije navela, mogla lakše biti prikrivena: u gradskoj sredini komšije su manje pratile šta se dešava u tuđim životima; leš usmrćenog djeteta mogao se ponekad i lakše prikriti nego na selu, a ako je djevojka/žena imala neku vrstu zanimanja, mogla je, poput Zorke Babić, jednostavno promijeniti sredinu u kojoj bi nalazila novi posao i novi životni put.

Kada je u pitanju obrazovanje i imovinski status, većina čedomorki bila je bez bilo kakve naobrazbe ili imovine. Osim spomenutih slučajeva Palombe L. i Zorke B., koje su morale imati neku vrstu obrazovanja s obzirom na ugled obitelji iz koje su potjecale ili pak zbog činjenice da su bile uposlene, ističe se još slučaj Anne Kolaček, za koju se navodilo da je imala neku vrstu obrazovanja. Ona je, ujedno, bila i strankinja koja je čedomorstvo počinila u Bosni i Hercegovini, te je nakon odslužene kazne u Zagrebu trebala biti vraćena u svoju domovinu.⁶⁹

Dodamo li na to statističke podatke prikupljene u 1889. godini iz kojih se vidi da su od 30 počiniteljica umorstva samo njih dvije bile obrazovane,

⁶⁶ ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

⁶⁷ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

⁶⁸ ABiH, Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu (dalje: VSBiH), 1900, kutija 154, br. 1049.

⁶⁹ ABiH, ZMF, 1896, br. 1578.

slika postaje jasnija.⁷⁰ Ekonomski ovisne, bez obrazovnih horizonata, neuke i često naivne, počiniteljice čedomorstava sigurno nisu vidjele drugi izlaz za situaciju u kojoj su se našle. Sve su one uglavnom živjele neporočno prije činjenja ovog krivičnog djela i njihov opis gotovo nikada nije pratila opaska prema kojoj bi se vidjelo da ju je sredina negativno percipirala. Samo u jednom slučaju zabilježeno je da je Badema Kopic “radi slabog moralnog ponašanja na hrdjavom glasu stojeća osoba”, te da joj je suprug u vrijeme kada je ona prijavljena za čedomorstvo izdržavao zatvorsku kaznu u trajanju od tri godine u Centralnoj kaznionici u Zenici.⁷¹ Time se jasno htjelo dati do znanja da kompletna obitelj nije sigurno uživala ugled u svojoj sredini. Ovakve usputne tvrdnje mogle su, zapravo, predstavljati otežavajuću okolnost kod odmjeraivanja i izricanja kazne za počinjeno krivično djelo.

Ranije je navedeno da su počiniteljice čedomorstva uglavnom potjecale iz reda neudatih djevojaka, ali je zabilježeno i dosta slučajeva u kojima je čedomorstvo izvršila udata žena ili udovica. Također, treba skrenuti pažnju i na slučajeve gdje su čedomorstvo izvršile žene koje su formalno bile udate, ali je suprug duži period izbivao iz domovine, te su one, faktički, djelovale kao samohrane majke. Takav je ranije spomenuti slučaj Krune Marković, čiji je suprug otišao u Srbiju.⁷² Također, spomenuta je i Hana Mehaković, čiji je muž 15 godina boravio u SAD-u.⁷³ Zajednički imenitelj za sve ove žene, bez obzira na njihov bračni status, bio je vanbračna veza i rođenje nezakonitog djeteta. Bilo da su živjele u kratkotrajnom konkubinatu, održavale neobaveznu ili kratkotrajnu vezu, sve su one u biti bile prepuštene same sebi jednom kada bi shvatile da ih otac djeteta ne želi, a da sredina sigurno ne bi odobrila rađanje i, što je još važnije, odgajanje vanbračnog djeteta.

Kako mnogi autori zaključuju, čedomorstvo je zločin koji se u povijesti javljao u svakoj zemlji i svakoj kulturi, a zabilježen je i u suvremenim

⁷⁰ ABiH, ZVBiH, 1889, kutija 87, signatura 110-8. Izvještaj uprave Okružnog suda u Sarajevu od 13. marta 1889. godine o kretanju zatvorenica u zatvoru pri ovom Okružnom sudu.

⁷¹ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

⁷² H. Younis, *Žene u sudskim spisima*, 94–95.

⁷³ S. Bernasconi, *Habsburgs Hebammen in Bosnien-Herzegowina*, 254–257.

društvima. Počiniteljice čedomorstva mogu biti različitih nacionalnih i etničkih pripadnosti, starosne dobi, socioekonomskog statusa.⁷⁴ Moje istraživanje pokazalo je najviše varijacija kada je u pitanju bračni status počiniteljica, dok je po pitanju porijekla, zanimanja i obrazovanosti majki koje su usmratile svoje novorođenče slika uglavnom bila jednoobrazna. Ovaj podatak zapravo je jako važan jer baca svjetlo na socijalni okvir unutar kojeg se ponavljao ovaj zločin, ali ukazuje i na kompleksne društvene odnose u kojima je bilo jasno da su žene generalno, a one neobrazovane i siromašne posebno, bile jednostavno u velikoj mjeri marginalizirane i diskriminirane u društvu, bez ikakve nade i pomoći koja je, realno, mogla doći od obitelji, države, vjerskih, dobrotvornih i ženskih udruga, ali po ovom pitanju nika da nije pružana (ili bar na osnovu korištenih izvora nije poznato da jeste). Zbog toga su se slučajevi čedomorstva ponavljali. Problem bosanskohercegovačkog društva u četrdeset godina austrougarske uprave jeste uvjerenje da su vanbračna trudnoća i neželjeno dijete predstavljali problem osobne prirode, koji se tiče isključivo usamljene i napuštene žene, dok je promišljanje tog problema kao kompleksnog socijalnog pitanja koje pogađa širu zajednicu izostajalo.

Načini izvršenja čedomorstva u habsburškoj Bosni

U ovom dijelu rada otvaram pitanje mogućih motiva čedomorstva. Šta se tačno dešavalo u trenutku kada je počinjeno čedomorstvo, vrlo je teško saznati. To je obično zločin bez svjedoka, a kada ih i ima, pitanje je koliko se može pouzdati u njihove iskaze. Također, budući da su majke koje bi počinile čedomorstvo često nastojale ublažiti vlastitu krivicu, zapravo se ni njihovom iskazu ne može u potpunosti vjerovati, te su često istražitelji ovih kriminalnih djela u procesu otkrivanja onoga što se desilo bili oslonjeni na stručnjake iz oblasti ginekologije i akušerstva ili liječnike koji su bili specijalizirani za obdukciju tijela djeteta.

⁷⁴ J. L. Shelton, T. Corey, W. H. Donaldson, E. Hemberger Dennison, "Neonaticide", 263.

Primjera radi, Latifa Milavica tvrdila je, nakon što su po prijavi žandari stigli u njenu kuću, da do poroda nije došlo jer ona nije ni bila trudna, nego je imala problema s mjesečnim ciklusom. Na prijetnju žandara da će sud svakako naložiti liječniku da je pregleda i utvrdi da li se nedavno porodila, slomila se i priznala da je rodila dijete koje je nesretnim slučajem umrlo.⁷⁵ Dakle, stručna pomoć u istrazi bila je iznimno važna, baš kako se pokazalo i u slučaju Palombe Levi, koja je također tvrdila da je njen jedini problem neredovna mjesečnica, ali je lokalna babica bila ta koja je pregledom utvrdila da je došlo do poroda.⁷⁶ U slučaju Mejre Hrbinić, gdje je tijelo njenog djeteta duži vremenski period bilo izloženo vanjskim faktorima, patolog je trebao utvrditi da li je bilo tragova nasilja na tijelu i na koji je način dijete umrlo.⁷⁷

Uzimajući sve navedeno u obzir, treba s dozom rezerve uzeti podatke o tome “šta se uistinu desilo”, ali su neke počiniteljice čedomorstva na kraju, možda zbog grižnje savjesti, pristajale dati iscrpan opis tijeka poroda i usmrćivanja djeteta. Analizirajući sve dostupne slučajeve čedomorstva u habsburškoj Bosni, može se zaključiti da se većina čedomorki odlučivala za aktivno čedomorstvo, dakle, njihov je izbor bio da učine nešto novorođenčetu kako bi okončale njegov život. Navedeni podatak može upućivati na to da su žene koje su nosile u većini slučajeva vanbračno dijete i koje su tijekom trudnoće otkrile da su ili ostavljene ili da će ih dijete na bilo koji način inkriminirati već tada odlučivale da usmrte novorođenče. Moguće je da su tada razmišljale i o načinu izvedbe, no postoji mogućnost i da su sve što im se dešava negirale do samog kraja, a čin rađanja djeteta predstavljao je naglo triježenje i shvatanje da je budućnost neizvjesna, zbog čega se moglo impulzivno reagirati i usmrtiti dijete.

Od 26 analiziranih slučajeva u kojima je dat detaljniji opis počinjenih radnji nad tijelom djeteta polovina počiniteljica (13) odlučila se na ubojstvo asfiksijom, tj. gušenjem ili davljenjem. Razdvojiti ću ove slučajeve u

⁷⁵ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

⁷⁶ ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

⁷⁷ ABiH, ZVBiH, 1911, kutija 117, signatura 25-113.

dvije grupe: prvu grupu čine počiniteljice koje su dijete udavile vlastitim rukama (3), dok u drugu grupu spadaju one koje su dijete udavile uz neko pomagalo kao što su vezica, girtl, tkanina (8). Dva slučaja su specifična. U prvu grupu spada slučaj Palombe Levi, koji je već ranije opisan, kao i slučaj Magdalene Fuchs, koja je također usmrtila svoje novorođenče golim rukama položenim oko vrata.⁷⁸ Iako je Jelka Mrdaković do kraja negirala počinjenje čedomorstva, svjedoci su tvrdili da su na vratu djeteta otkrili tragove prstenja, što upućuje na način usmrćenja - davljenje rukama. Svi svjedoci izjavili su da je Jelka imala upravo prstenje na rukama i da je ono ostavilo tragove na vratu žrtve.⁷⁹ Davljenje djeteta vlastitim rukama može se shvatiti i kao vrlo osoban čin, ali i izraz panike i želje da se dijete "utiša" kako porod ne bi bio otkriven.

Kao poseban slučaj, koji u biti spada u obje kategorije, izdvaja se onaj Anđe Elpez, koja je svoje dijete prvo nastojala udaviti golim rukama, a kada je ono nastavilo davati znake života, upotrijebila je podvezicu kako bi mu prekinula dotok zraka.⁸⁰ Njen postupak može se protumačiti kao momenat oklijevanja, nesigurnosti ili čak straha da dijete usmrti golim rukama te je zbog toga pribjegli upotrebi podvezice.

Samo u jednom slučaju nije precizirano na koji je način izvršeno davljenje novorođenčeta.⁸¹ Budući da je većina poroda počiniteljica čedomorstva obavljena u tajnosti i tišini, gušenje djeteta mogla je biti i nepromišljena, impulzivna reakcija da se spriječi njegov plač, kako se ne bi saznalo za njegov dolazak na svijet. Međutim, takva pitanja u istrazi obično nisu postavljena počiniteljicama: kao da istražitelji nije interesiralo što je vodilo baš određenoj vrsti usmrćivanja djeteta. Navedeno može upućivati na to da istražitelji nisu analizirali psihološki svijet čedomorki, niti su se njime bavili.

⁷⁸ ABiH, ZMF, 1890, br. 6221.

⁷⁹ ABiH, VSBiH, 1900, kutija 153, br. 704.

⁸⁰ ABiH, ZMF, 1896, br. 5757.

⁸¹ ABiH, ZVBiH, 1904, kutija 22, signatura 24-49/28. U pitanju je čedomorstvo koje je izvršila Stoja Gojić udata Kondić iz mjesta Vitasovci (kotar Bosanski Novi).

Dvije počiniteljice odlučile su se za bacanje djeteta u zahod, pri čemu je jedno dijete odmah zadobilo smrtne povrede, dok u drugom slučaju izostaje detaljan opis samog čina. Nijedna od počiniteljica nije se vratila da preuzme tijelo djeteta kako bi ga, eventualno, premjestila na drugu lokaciju. Ovakvi slučajevi ukazuju na totalnu otuđenost majke od djeteta u toku poroda i obično su izazivali veću sablazan u javnosti, jer se stjecao dojam da je dijete odbačeno kao nešto nečisto.⁸²

Kata Šarić prvo je uz pomoć različitih “lijekova” pokušala izvršiti pobačaj, ali je zapravo na kraju došlo do poroda. U njenom iznimno kompliciranom slučaju, o kojem će biti više riječi kasnije, suđeno joj je za dva kaznena djela: čedomorstvo i pokušaj odbacivanja ploda. Iako tijelo djeteta nikada nije nađeno, veliki broj prikupljenih svjedočanstava i pronađene bočice “lijeka” vodili su tome da ona ipak bude osuđena, ali samo za odbacivanje ploda (čl. 220 KZ) i neprijavlivanje poroda i smrti djeteta (čl. 365 KZ), ali ne i za čedomorstvo. Njen pomagač fra Brno Kordić, koji je lijek tražio prvo od tri lokalna liječnika, a potom ga nabavio drugim putevima, osuđen je na 10 mjeseci zatvora i gubitak službe.⁸³

Anđa Čengija jedina je počiniteljica koja je svoje novorođenče bacila niz strminu. Međutim, vjerojatno zbog grižnje savjesti, kasnije je došla po tijelo koje je zamotala u tkaninu i potom zakopala. Ovaj čin ukazuje na to da se kod počiniteljice pojavio osjećaj kajanja i želja da postupi dostojanstveno sa svojim djetetom, jer je umotavanje tijela u platno obično znak pažljivijeg postupanja.⁸⁴

Tri žene svoju su novorođenčad utopile. Dvije su dijete bacile u rijeku, dok je druga tek rođeno dijete potopila u posudu s vodom.⁸⁵ Prvi čin je

⁸² Zorka Babić nakon izvršenog čedomorstva napustila je Kamenicu ostavivši iza sebe dijete u zahodu. ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113. I Anna Kolaček, rodom iz Češke, ostavila je svoje dijete u nužniku sa smrtonosnim povredama od kojih je i preminulo. ABiH, ZMF, 1896, br. 1578.

⁸³ ABiH, ZVBiH, 1893, kutija 247, signatura 45-26/4.

⁸⁴ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

⁸⁵ Ivka Marić dijete je potopila u posudu s vodom. ABiH, ZMF, 1890, br. 3760. Mara Pavković dijete je bacila u rijeku. ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113. Sultana Stefanović tvrdila je

moguće tumačiti kao osjećaj potpunog očaja i brzo djelovanje, bez razmišljanja. Nažalost, nisu poznati svi detalji, ali ako se porod desio pokraj rijeke, moguće je da je počiniteljica jedino u tome vidjela izlaz. U drugom slučaju riječ je o osobnijem činu u kojem je jasna namjera i eventualno planiranje počinjenja tog krivičnog djela. No, u sva tri slučaja nedostaju detalji na osnovu kojih bi se jasnije sagledalo stanje u kojem se počiniteljica nalazila kada je odlučila da na ovaj način usmrti dijete. Suvremena istraživanja pojave čedomorstva inzistiraju i na ovom segmentu istrage.

Mera Pejković i Anđa Vujević odlučile su se za ubojstvo djeteta optužiti druge osobe. Prva je za smrt djeteta optužila svog ljubavnika Muju Hajdarevića. Prema njenim riječima, ona ga je obavijestila da će se uskoro poroditi. Porod je obavila u šumi nadomak svoje kuće, gdje ju je Mujo pronašao i tek rođeno dijete uzeo rekavši da je mrtvo. Međutim, Mera tvrdi da je djetetov vrat bio svezan, što implicira davljenje. Dijete je naknadno umotano i zakopano. Hajdarevićeva izjava nije zabilježena, a slučaj je tek trebao biti istražen tako da ostaje nejasno šta se na kraju desilo.⁸⁶ U slučaju Anđe Vujević poznat je ishod istrage i sudskog procesa. Naime, ona je u aprilu 1891. godine rodila muško dijete u kući Gligora Jakšića, za kojeg nije naznačeno u kakvoj je vezi s počiniteljicom. Dijete je udavljeno, a za njegovu smrt Anđa je okrivila izvjesnog Nikolu Ostojića. Međutim, istraga je pokazala da je njena optužba bila neutemeljena, te joj je suđeno za dva kaznena djela: čedomorstvo (čl. 214 KZ) i klevetu, ali uz ublažavanje kazne (čl. 92 KZ). Osuđena je na 5,5 godina teškog zatvora.⁸⁷ Ovakvi slučajevi ne predstavljaju posebno iznenađenje budući da neke čedomorke do kraja negiraju sve što im se desilo: od trudnoće, poroda do samog čina ubojstva djeteta, te im je nekada bilo lakše za sve što se desilo optužiti druge osobe. Bilo je i slučajeva gdje je određena osoba, obično bliži član obitelji, poticala

da je nakon poroda umotala dijete, odnijela ga do mosta i bacila u rijeku Drinu. ABiH, VSBiH, 1900, kutija 154, br. 1049.

⁸⁶ ABiH, ZVBiH, 1912, kutija 85, signatura 25-113.

⁸⁷ ABiH, ZMF, 1896, br. 1527. Ovim slučajevima može se pridružiti i slučaj Fate Škrnje, koja je za ubojstvo djeteta optužila člana obitelji (koji je ujedno bio i otac djeteta). On je sve navode negirao. Rezultat istrage nije poznat. ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

djevojke ili žene na čedomorstvo, ali takva radnja morala se na sudu dokazati, dok sam iskaz počiniteljice nije bio dovoljan.

Možda najokrutniji način izvršenja čedomorstva jeste onaj kojem je pribjegla sedamnaestogodišnja Milja Mikić, koja je tek rođenom djetetu razbila lubanju alatkom. Uprkos tome, osuđena je na samo dvije godine teške robije pooštrene jednim postom mjesečno.⁸⁸ Ovdje su olakšavajuće okolnosti morale predstavljati njene godine, ali i uvjerenje da je djelo počinjeno u teškom psihičkom stanju koje je izazvano porodom. Čak ni iznimna okrutnost djela i stanje zatečenog tijela djeteta nisu uvjerile sudska tijela da izreknu oštriju kaznu.

Samo su dvije počiniteljice izvršile pasivno čedomorstvo ostavivši dijete nezbrinuto nakon poroda. Mesija Mujkić ostavila je dijete samo u kući,⁸⁹ dok je Marija Marković ostavila dijete “na zraku”.⁹⁰ U oba slučaja djeca su najvjerojatnije umrla od pothlađenosti i gladi. Ostavljanje djeteta na zraku mogao je biti i neizravni poziv u pomoć ili nada da će neko dijete pronaći i pobrinuti se o njemu. Pasivnost pri činu čedomorstva predstavljala je olakotnu okolnost i, kako je ranije navedeno, kažnjavana je prema KZ-u blažim zatvorskim kaznama.

U dva slučaja ostaje nejasno kako je došlo do smrti djeteta. Latifa Milavica tvrdila je da je do poroda došlo iznenada, kada se penjala ljestvama u štali. Pala je, onesvijestila se i nakon buđenja shvatila da je dijete rođeno i da je mrtvo. Naknadno ga je zakopala, a potom, kada su žandari započeli istragu, tijelo premjestila u kuću.⁹¹ Ova priča svakako je išla u pravcu da umanjiti Latifinu krivicu. Ukoliko bi pregled tijela ukazao na nasilne radnje izvršene nad djetetom, Latifa se mogla pravdati naglim porodom i nekontroliranim

⁸⁸ ABiH, ZMF, 1890, br. 6221.

⁸⁹ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

⁹⁰ ABiH, ZMF, 1895, br. 235. Marković je, kako je ranije navedeno, veći dio kazne provela u bolnici.

⁹¹ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113. Za razliku od nje, Badema Kopic tvrdila je da je do poroda došlo, ali da ona uopće nije rodila dijete, nego “nekakovu krvuštinu”. Potom je rekla da je to što je ona rodila “sniet” (parazitska gljiva koja raste na visokim biljkama poput kukuruza, op. a.), a tek je na kraju priznala da se radilo o ženskom djetetu. ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

ispadanjem ploda. Ukoliko bi se utvrdilo gušenje ili zanemarivanje djeteta, mogla je ukazati na to da je dijete ležalo u njenim dimijama dok se nije osvijestila. Kako je ubrzo nakon ovoga izbio Prvi svjetski rat, dalji tijek istrage nije mi poznat.

Možda je najnevjerojatnija priča ona koju je ponudila Mejra Hrbinić. Nakon što je prijavljena i dovedena na ispitivanje, Mejra je ustvrdila da je otac njenog djeteta Rašid Mulahasanović, te da je on potplatio izvjesnu Devliju Bajramović da ubije Mejrino dijete. Sudbonosnog 8. augusta 1912. Devlija je pozvala Mejru “u drva”, a pri povratku joj je podmetnula nogu tako da je Mejra s naramkom drva pala, zbog čega se onesvijestila. Kada je došla sebi, shvatila je da se porodila, ali joj Devlija nije htjela reći što je učinila s djetetom. I otac djeteta i optužena susjeda zaniijekali su ove navode. Prvi je tvrdio da dijete uopće nije njegovo, dok je Devlija tvrdila da su ona i Mejra u zavadi od 1910. godine (kada su se potukle) i da od tada ne pričaju. Na kraju je u istražni zatvor odvedena samo Mejra.⁹² Ova činjenica jako je važna jer ukazuje na to da istražitelji nisu povjerovali u Mejrine navode budući da se nisu slagali s izjavama ostalih svjedoka.

Iz prethodna dva slučaja vidljivo je koliko su počiniteljice bile u teškom psihičkom stanju zbog svoga čina, te mogućnosti da budu otkrivene i potom osuđene, pri čemu im je osuda sredine padala teže od zatvorske kazne. Ovaj detalj posebno je važno istaknuti budući da i druga istraživanja o čedomorstvu dolaze do sličnog zaključka - strah od osude sredine nadvladao je često strah od zakonske kazne najvjerojatnije zbog toga što su se postupci sredine mogli anticipirati, dok je prolazak kroz istražni postupak i sam čin kažnjavanja počiniteljicama bio apsolutno nepoznat, gotovo apstraktan. Treba istaknuti da je Latifu zbog vanbračne trudnoće i ubojstva djeteta zlostavljao vlastiti brat i to je kazna i osuda koja ju je stigla gotovo odmah po izvršenju čina čedomorstva. Što bi kasnije prošla u istražnom zatvoru te na sudu, Latifa najvjerojatnije nije mogla ni pojmiti. Zbog navedenog straha i stida što je vanbračna veza i trudnoća sada poznata javnosti,

⁹² ABiH, ZVBiH, 1911, kutija 117, signatura 25-113.

počiniteljice čedomorstva davale su iskaze koji su nekada bili nekonzistentni, a nekada je u njih zaista bilo teško povjerovati.

Dakle, iz svih analiziranih slučajeva razvidno je da su počiniteljice čedomorstva više pribjegavale aktivnom usmrćivanju djeteta, pri čemu je asfiksija bila uobičajena metoda, što znači da su počiniteljice već tijekom trudnoće znale da dijete neće ostaviti da živi. Ponekad, u rjeđim slučajevima, u tome su imale pomoćnike i sukrivce, a ponekad su se odlučivale da za čedomorstvo optuže drugu osobu (oca djeteta najčešće, ali nisu bili isključeni ni članovi obitelji ili susjedi). Važno je naglasiti, s obzirom na toliko puta istaknuti patrijarhalni kontekst, da spol djeteta nije utjecao na odluku o čedomorstvu.

Strašni sud: čedomorstvo u očima javnosti

Ovo završno poglavlje otvara pitanje osoba koje su bile spremne prijaviti počinjeno čedomorstvo.⁹³ Također, u mjeri u kojoj to omogućavaju korišteni izvori nastoji se ponuditi odgovor na stav javnosti o počiniteljicama ovog krivičnog djela, kao i samom djelu. Time se otvara i pitanje motiva za činjenje čedomorstva jer je to obično kompleksan problem, uvjetovan najčešće socijalnim i psihološkim faktorima.

Ranije u tekstu pokazano je da je većina čedomorstava, o kojima postoji zapisano službeno izvješće, počinjena u seoskim sredinama. Dakle, to su manje sredine gdje se stanovnici prilično dobro poznaju, a često u jednom selu živi i više članova jedne obitelji. Postojala je, time, jača kontrola nad životima ljudi, posebno djevojaka i žena. U tako prisnoj sredini trudnoća je teško mogla biti prikriivena (iako su bili poznati načini njenog prikriivanja od kojih je najčešći podvezivanje stomaka), a porod još manje. Budnom oku nekog starijeg člana seoske zajednice teško su mogle promaći tjelesne

⁹³ U stručnoj literaturi obično se dijele u više kategorija. Modly navodi četiri: 1) čedomorke koje čin planiraju i prije poroda, 2) one koje to učine pod pritiskom treće osobe, 3) one koje to učine u afektu, kada shvate šta nosi budućnost i 4) žene koje negiraju svoju trudnoću, a kada dođe do poroda, jednostavno ubiju dijete. D. Modly, *Metodika istraživanja čedomorstva*, 18. Konstantinović-Vilić navodi prve tri kategorije. S. Konstantinović-Vilić, *Žene ubice*, 61–62.

promjene tako očite za trudnoću (povećanje tjelesne težine) i kasnije porod (iscrpljenost, pojava mlijeka u grudima).

Članovi uže obitelji obično su nijekali bilo kakvu upletenost u čedomorstvo tvrdeći da ili nisu znali za trudnoću ili da su to povezivali s ginekološkim problemima i neredovnom mjesečnicom.⁹⁴ To je evidentno kod Palombe Levi, čiji roditelji i brat nisu znali, navodno, za trudnoću i porod. Palomba se ipak žalila na bolest “u dolnjem dijelu tijela” i tražila pomoć od Eve Egyed – zeničke babice. Budući da je babicu u jednom trenutku pozivao i Palombin brat Salomon, ostaje nejasno kako nije mogao znati da menstrualni problemi zapravo upućuju na trudnoću.⁹⁵ Roditelji Latife Milavice – Nefa i Hasan u početku su se branili šutnjom. Nefa je naknadno priznala da je samo pomagala Latifi oko problema s mjesečnicom, zbog čega je išla i po zapis kod lokalnog hodže. No i majka i otac tvrdili su da nisu znali za trudnoću i porod, dok je brat Ćamil, kada je saznao za istragu žandara, Latifu “zlostavljati počeo”.⁹⁶ Dakle, ovdje vidimo spremnost roditelja da nekako stanu na stranu svoje kćerke ili bar da ublaže krivicu kompletne obitelji, dok je brat odraz patrijarhalne sredine koja je sve navedeno doživljavala kao veliku sramotu, zbog čega je sestru počeo i zlostavljati, mada nije pojašnjeno što se pod tim zaista i misli.

No u Latifinom slučaju čedomorstvo je prijavila “povjerljiva osoba”. Dakle, ne možemo sa sigurnošću znati da li je to bio član obitelji ili neko sa sela budući da su kao mogući svjedoci spomenuti i Ibro Mujanović, koji je te noći prespavao kod Latifinih roditelja, te Pemba Milavica, koja je navodno u porodu pomogla. Oboje su nijekali ove navode (zapravo, više insinuacije).⁹⁷ Samo je u još jednom slučaju čedomorstvo prijavljeno anonimno, pa nam identitet tog pojedinca ostaje nepoznat. U pitanju je slučaj Zorke

⁹⁴ Pored toga što se ova izjava može tumačiti kao pokušaj da se sa sebe skine krivnja, ona može ukazivati i na otuđenost između članova obitelji. G. Vulama, “Kriminalističko istraživanje kaznenog djela čedomorstva”, 524.

⁹⁵ ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

⁹⁶ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

⁹⁷ Isto.

Babić, gdje se našao neki “posrednik” koji je žandarima, navodno, odao vrlo važne informacije, tako da su oni vrlo lako otkrili ko je majka koja je ubila svoje dijete, kao i gdje se u trenutku potrage nalazila.⁹⁸ Moguće da se u ovom slučaju radilo o stanodavcu, radnoj kolegici ili prisnoj prijateljici.

Osim slučaja Palombe Levi, gdje je tajni porod prijavila po službenoj dužnosti gradska babica,⁹⁹ u svim ostalim slučajevima ovaj zločin prijavljivali su uglavnom članovi obitelji. Možda je u tom smislu najpotresniji slučaj Bademe Kopic, koja je u vrijeme izvršenja čina živjela s četverogodišnjom kćerkom Mehrom, koja, istina, nije ni znala ni mogla prijaviti majku, ali je dala ključan iskaz žandarskoj patroli da je majka rodila dijete koje je davalo znake života, da ga je potom udavila i zakopala.¹⁰⁰

Suseljani Kate Šarić znali su za njenu trudnoću, a primijetili su i kada je rodila dijete. To je prva prijavila poljaru Iva Šarić, a on je sve prenio seoskom glavaru Stipi Peranoviću. On je proveo vlastitu istragu i od starijih žena (podvukla A. K.) u selu saznao da su one kod Kate primijetile “mlijeko u prsima”. Inkriminirajući izjavu dao je kasnije i momak iz župnog doma koji je Katu Šarić i njenu majku Maru vidio u župnom domu u noći kada se porod vjerojatno desio. Nakon toga je primijetio i “nečiste haljine”, ali mu nadležni fra Brno Kordić nije htio ponuditi nikakva pojašnjenja. Protiv fra Brne okrenulo se cijelo Katino selo tvrdeći da “nitko djevojki djete nije napravio nego fra Brno Kordić, da će svi oni na oto priseći”.¹⁰¹ Na ovom mjestu je interesantno primijetiti kako Katini suseljani nisu imali negativne izjave usmjerene protiv same djevojke, nego su izravno prozivali oca djeteta, koji je još uz to bio i duhovno lice, i odlučno protiv njega govorili. Iako je fra Brno priznao sve za što ga se sumnjičilo, njegova sabrača fra Grgo Jovanović i fra Ciprijan Brkić kritizirali su lokalne vlasti zbog poduzete

⁹⁸ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

⁹⁹ Babice su bile dužne prijaviti abortus i čedomorstvo nadležnim tijelima, a ako bi kojim slučajem one u tome sudjelovale, prijetila im je kazna. Mirela Krešić i Monika Rakitnićan, “Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe”, u: *Historijski zbornik*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, br. 2, 2015, 291.

¹⁰⁰ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

¹⁰¹ ABiH, ZVBiH, 1893, kutija 247, signatura 45-26/4.

istrage, zbog čega je protiv njih pokrenut krivični postupak na temelju čl. 340 i 345 KZ-a. Zbog svega navedenog protestirao je kod Zemaljske vlade mostarski biskup Paskval Buconjić, ali je Zemaljska vlada stala uz niža upravna tijela.¹⁰²

Kada se čita materijal vezan za slučaj Šarić, ne može se oteti dojmu da je seoska zajednica krivicu za vanbračnu vezu, trudnoću i ubojstvo djeteta stavljala isključivo na teret fra Brne vjerojatno zbog toga što je to bio njihov lokalni svećenik, koji je trebao biti njihov duhovni vođa, pastir, a zapravo je iznevjerio svoju zajednicu. Katina uloga je više uloga žrtve - nevina djevojka što ju je zavela osoba kojoj je neizmjereno vjerovala.

Mejru Hrbinić prijavili su rođaci Hajder i Bajro tvrdeći da se nekoliko seljana kupalo u rijeci Bistrici kada su na jednoj grani ugledali tijelo djeteta. Izvadili su ga iz vode i ostavili na sigurno do dolaska žandarske patrole. Mejra se i sama odala u selu za trudnoću tražeći načina da izvrši pobačaj, a o istoj je znao i njen rođak Ramo. Shvatio je i od kojeg momenta više nije bila trudna, ali očigledno nije smatrao svojom dužnošću da je i prijavi, jer se u takvim situacijama obično postavljalo pitanje gdje je dijete.¹⁰³ U slučaju Mere Pejković izabrano mjesto za tajni porod očigledno nije bilo adekvatno jer je u tijeku istoga naišla Merina jetrva Anija (vjerojatno Hanija). Odmah je o svemu izvijestila muža Osmana, koji je snahu Meru prijavio.¹⁰⁴ Nažalost, ne zna se pozadina odnosa koje je Mera imala s djeverom i jetrvom, ali opisani susret Mere i Hanije u šumi nije odavao znake prijateljstva, pa se prijava poroda u šumi može tumačiti i kao znak osvete.

U dva slučaja tijelo preminulog djeteta našli su slučajni prolaznici. Kada je to prijavljeno žandarmerijskoj postaji, pokrenuta je istraga o mogućim počiniteljicama tog zločina, a pod sumnjom su bile sve žene za koje se znalo da su u to vrijeme bile u visokoj trudnoći. Dalja istraga ne samo da je

¹⁰² ABiH, ZVBiH, 1893, kutija 247, signatura 45-26/4.

¹⁰³ ABiH, ZVBiH, 1911, kutija 117, 25-113.

¹⁰⁴ Isto.

lako vodila do počiniteljice nego i do priznanja kako se zločin odigrao.¹⁰⁵

Međutim, ponekad se znalo desiti da je neko iz sredine počiniteljice čedomorstva vjerojatno jako suosjećao s njom, pa ju je nastojao zaštititi pred žandarmerijskom patrolom, makar je to uključivalo i lažno svjedočenje koje je također bilo kažnjivo. Kada je žandarska patrola došla ispitati Stoju Kondić (rođ. Gojić) pod sumnjom da je ova žena, koja je davno pobjegla od muža i došla živjeti ponovno kod oca, mogla počinuti čedomorstvo, naišla je na njeno nijekanje kompletne trudnoće, pa posljedično i čedomorstva. S obzirom na okolnost tzv. opravdane sumnje, žandari su u selu potražili ženu koja bi je mogla pregledati. Izabrana je Joka Plevšić, mada nije navedeno prema kojim kriterijima, ali se može pretpostaviti da je u selu važila kao priučena babica. Međutim, Plevšić je podržala izjavu osumnjičene i ustvrdila da ona nije bila trudna, te da nije mogla roditi dijete. Budući da je i njena izjava bila sumnjiva, pronađena je druga žena u selu koja je nakon pregleda potvrdila da je Stoja nedavno zaista rodila dijete.¹⁰⁶ Dakle, jasno je da je Joka mogla suosjećati s počiniteljicom čedomorstva. Međutim, činjenica da je stala na njenu stranu, čak i u okolnostima u kojima joj je mogla prijetiti kazna za ometanje istrage, otvara donekle mogućnost da se govori o možebitnoj ženskoj solidarnosti.¹⁰⁷ To ne znači da je druga žena koja je pregledala Stoju bila manje empatična. U nekim slučajevima strah od žandara, sudskih tijela, kazne i sustava bio je jači od svakog suosjećanja. Neki pojedinci koji su prijavili čedomorstvo u svojoj sredini smatrali su to jedinim ispravnim, moralnim činom i nisu bili vođeni interesima pojedinca, u ovom slučaju majke koja je očajna zbog neželjenog djeteta što ga

¹⁰⁵ Pogledati slučaj Mare Pavković, čije je dijete pronašao jedan seljak na desnoj obali rijeke Bosne. Tu je i odbačeno dijete Mesije Mujkić, koje je pronašla izvjesna Aiša Sajnica. ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

¹⁰⁶ ABiH, ZVBiH, 1904, kutija 22, signatura 24-49/28.

¹⁰⁷ Matija Andabak preuzela je odgovornost za smrt nezakonitog djeteta svoje kćerke Pere. Prema njenoj tvrdnji, Pera nije znala što je Matija učinila s djetetom. ABiH, ZVBiH, 1904, kutija 22, signatura 24-49/31. Postoji i obrnuta situacija, gdje je žena optužena za čedomorstvo tvrdila da je taj čin samostalno izvršila, dok je istraga ukazivala na mogućnost da su joj u tome pomogle majka i sestre (ili su makar morale znati što se desilo s djetetom). U pitanju je slučaj Sultane Stefanović iz Višegrada. ABiH, VSBiH, 1900, kutija 154, br. 1049.

sredina ne želi prihvatiti, nego su prije svega zagovarali interese zajednice, koja je, kako se tada smatralo, trebala živjeti u skladu s vjerskim i drugim običajima jednog kraja.

Kada je riječ o štampi, izvještaji o čedomorstvima nisu toliko učestali, iako listovi često donose vijesti o skandalima, prevarama i prostituciji. Oni koji se s vremena na vrijeme pojavljuju obično donose veliki broj detalja vezanih za određeni slučaj.¹⁰⁸ Imena počiniteljice i njoj bliskih ljudi navode se u punom obliku, opisuje se gdje je dijete pronađeno i nudi se mogući motiv za izvršenje tog djela. Interesantno je primijetiti da se ne koristi posebno osuđujući ton u opisu novinara. Osim što se počiniteljicu čedomorstva naziva “nesretnicom”, ima još nekoliko korištenih pojmova u novinskim člancima koji upućuju na neku vrstu blaže osude. Tako se za slučaj Mare Andrić navodi da se “ljubakala” s Aleksom Vojnovićem,¹⁰⁹ dok se za Jurku Burjan navodi da je ubila svoje dijete jer je htjela sakriti tragove “svoga bludnoga života”.¹¹⁰ U jednom kratkom izvještaju koji se ne odnosi na Bosnu i Hercegovinu čedomorstvo se naziva “groznom”,¹¹¹ međutim, ništa od korištenih izraza ne navodi na neki poseban prijezir sredine. U arhivskoj građi, posebno u izvještajima žandarmerijskih postaja i kotarskih ureda, kao ni u štampi, ne koriste se izrazi koji se u drugim sredinama mogu naći kao dominantni i gdje se počiniteljice naziva “monstrumima” ili onima koje su učinile nešto “protuprirodno” i “nehumano”.¹¹²

¹⁰⁸ Ovo se odnosi na slučajeve koji su već riješeni na sudu. Kada bi tijelo djeteta tek bilo pronađeno, nije se moglo ići toliko u detalje, osim navesti gdje je tijelo pronađeno i u kakvu je stanju bilo. To je vidljivo iz jednog slučaja iz 1906. godine kada je javljeno da je pronađeno tijelo djeteta u potoku u Nevesinju. Konstatirana je nasilna smrt, ali ne i ko je počinio zločin. “Nagjeno dijete”, *Sarajevski list*, br. 4, 10. 1. 1906, 2. Također, ukoliko se odmah nije sumnjalo na određenu žensku osobu kao počiniteljicu čedomorstva, mogla je biti raspisana i nagrada za sve one koji se jave policiji s konkretnom informacijom o ubojstvu novorođenčeta. Pogledati slučaj pronađenog mrtvog novorođenčeta kod Skenderije. “Čedomorstvo”, *Sarajevski list*, br. 59, 18. 5. 1890, 2.

¹⁰⁹ “Iz sudnice”, *Bošnjak*, br. 6, 6. 2.1896, 3.

¹¹⁰ “Čedomorstvo”, *Sarajevski list*, br. 149, 13. 12. 1896, 2.

¹¹¹ “Grozno čedomorstvo”, *Sarajevski list*, br. 33, 20. 3. 1891, 3.

¹¹² Npr. to je bio slučaj u Irskoj. J. Kelly, “An Unnatural Crime:”, 72.

Imajući sve navedeno u vidu, moguće je, s velikom rezervom, govoriti o motivima za izvršenje čedomorstva. Budući da su čedomorstva mahom počinile žene iz manjih sredina, pretpostavka je da su u njima patrijarhalne matrice bile jače izražene. U takvim sredinama, gdje je seksualnost bila tabu tema, vanbračno dijete značilo bi gubitak ugleda i časti, te mogućnosti za udaju u budućnosti.¹¹³ No stid nije pogađao samo djevojku, nego i domaćina kuće, glavu porodice, kojeg je sredina mogla osuđivati zbog gubitka kontrole nad domaćinstvom i aktivnostima svojih ukućana. Slično je bilo i s udovicama, a Gospava Ristić jedina je to i verbalizirala u svojoj izjavi.¹¹⁴ Međutim, uz stid, a ovo je posebno važno naglasiti, majke su izvršavale čedomorstvo i iz straha od odmazde muških članova obitelji, koji su kažnjavali počiniteljice vrlo šarolikom lepezom kazni: verbalno i fizičko zlostavljanje, usmrćivanje ili protjerivanje iz kuće.

Samo u jednom slučaju u izjavi stoji da je čedomorstvo izvršeno u naletu “nasilnog uzbuđenja”, što suvremena istraživanja spominju kao reakciju “kratkog spoja”.¹¹⁵ Tu izjavu nije dala počiniteljica čedomorstva, nego njena majka, koja je za kćerku tražila uvjetni otpust ili oprost kazne budući da je bila jako bolesna, te je zločin svakako izvršila na spomenuti način, što je ona smatrala očigledno olakotnom okolnošću.¹¹⁶

U dva slučaja ubijeno dijete bilo je plod vanbračne, zabranjene ljubavi. Kod Zorke Babić radilo se o vezi koju je ostvarila s muslimanom dok je boravila u Bosanskoj Gradišci. U jednom momentu moralo joj je biti jasno da od interkonfesionalne veze neće biti ništa, te se odlučila za selidbu i ubojstvo djeteta.¹¹⁷ U vrlo konfuznom slučaju Latifa i Fate Škrnje, u kojem

¹¹³ Neki autori smatraju da je za čedomorku čast bila iznad majčinske ljubavi, zbog čega bi dijete lišavale života iako je upravo taj čin smatran jednim od najužasnijih zločina. N. E. Jaffary, “Maternity and Morality”, 305.

¹¹⁴ ABiH, ZMF, 1900, br. 2708.

¹¹⁵ Cajner navodi da čedomorstvo, pored toga što spada u ovakav tip reakcija, donosi samo trenutno rješenje, što i ne čudi budući da je većina žena koja ga je počinila bila emocionalno nezrela. I. Cajner, “Osobne i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, 49.

¹¹⁶ ABiH, ZMF, 1895, br. 235.

¹¹⁷ ABiH, ZVBiH, 1914, kutija 63, signatura 25-113.

manjkaju detalji, jasno je jedino da je Latif imao vezu s tetkom Fatom. Plod te veze bilo je dijete koje je preminulo i za tu smrt Fata je krivila Latifa. Iz dokumenta se vidi samo da je on porekao zločin, ali ne i očinstvo, te su oboje privedeni u Okružni sud u Travniku u augustu 1905. godine.¹¹⁸ Jasno je da i ovakva veza nije mogla biti socijalno prihvatljiva, te se jedna od dvije navedene osobe, a možda i obje skupa, odlučila na čin čedomorstva.

Vrlo je interesantan slučaj Mesije Mujkić, udate za Ibru iz Ahatovića, koja je malo prije čedomorstva pobjegla od supruga i zaštitu našla kod svojih roditelja. Budući da je istraga tek bila u tijeku, ostaje nejasno da li je njeno dijete bilo vanbračno, za što je mogao saznati njen suprug, pa ga je u strahu možda zbog toga napustila. Postoji i mogućnost da je dijete bilo suprugovo, ali da je čin čedomorstva izvršen kao jedna vrsta osvete suprugom s kojim se vjerojatno nije dobro živjelo.¹¹⁹

Mera Pejković već je bila udata kada je započela vezu s Mujom Hajdarićem. Mogući motiv čedomorstva u njenom slučaju, a s obzirom da joj je Mujo bio pomagač, jeste potreba da se vanbračna veza zataška. U istražnom postupku nije zabilježena izjava njenog supruga.¹²⁰

U većini slučajeva djevojci je bilo obećano vjenčanje, ali bi se potencijalni mladoženja u posljednjem trenutku predomislio ili bi u rijetkim slučajevima jednostavno otišao dalje zbog posla.¹²¹ U svim ovim slučajevima težina izvršenog čina padala je na počiniteljicu, dok su muškarci koji su označeni kao potencijalni očevi djece prolazili bez ikakvih posljedica,¹²² što

¹¹⁸ ABiH, ZVBiH, 1905, kutija 29, signatura 24-37/15.

¹¹⁹ ABiH, ZVBiH, 1913, kutija 53, signatura 25-113.

¹²⁰ ABiH, ZVBiH, 1912, kutija 85, signatura 25-113.

¹²¹ Tako je bilo navođeno i u štampi: "Opće je mišljenje, da je dijete poteklo iz nezakonitog snošaja, te je zato i umoreno." "Nagjeno dijete", *Sarajevski list*, br. 4,10. januar 1906, 2. Dakle, anticipirano je da je motiv čedomorstva izvanbračna veza.

¹²² Na ovu okolnost upućivale su američke feministkinje još sredinom 19. stoljeća navodeći kako su majke - počiniteljice čedomorstva bivale osuđene na vrlo rigorozne kazne, dok su očevi ubijene djece nastavljali hodati slobodno. Elizabeth Pleck, "Feminist Responses to 'Crimes against Women', 1868-1896", u: *Signs*, Chicago: The University of Chicago Press, 1983, 453.

je rezultat *asimetričnog seksualnog morala*.¹²³ Jedino u slučaju da su u činu čedomorstva pomogli, sudilo bi im se za ubojstvo, no mimo toga obično su izjavljivali ili da nemaju ništa s očinstvom ili da nisu znali za trudnoću i porod. Sramota i stid pripadali su samo ženi i nosili su sa sobom dalekosežne posljedice. Društvo se, zapravo, nije bavilo čedomorstvom, samo je za njega kažnjavalo.¹²⁴

Zaključak

Istraživanje fenomena čedomorstva u habsburškoj Bosni zahtjevan je postupak iz više razloga. Najprije, količina i pristupačnost arhivskih vrela onemogućavaju dublju analizu problema, a tu je i činjenica da je za ovu vrstu zločina karakteristična tzv. "tamna brojka", odnosno veliki broj slučajeva koji nisu prijavljeni jer se obično radi o kaznenom djelu gdje svjedoci nisu prisutni. Također, neredovna administrativna obrada statističkih podataka, nespремnost počiniteljica i njihovih eventualnih pomagača da daju korektan iskaz te u nekim slučajevima nemogućnost da se ustanovi da li je dijete rođeno već mrtvo ili ne, otežavaju analizu ovakvih slučajeva.

Ovo istraživanje pokazalo je da je čedomorstvo bilo prisutno kao socijalni problem i kao manifestacija dubljih potresa unutar patrijarhalnih zajednica u Bosni i Hercegovini na prijelomu 19. i 20. stoljeća. To je krivično djelo koje su mahom činile neudate djevojke, mada je bilo i onih drugačijeg bračnog statusa. Najvećim dijelom bile su neobrazovane i bez imovine, a svojim zanimanjem bile su vezane za seoske ili prigradske zajednice. U statistici dominiraju mlađe djevojke, ispod dvadeset ili u dobnoj skupini između dvadeset i trideset godina. Motivi za čedomorstvo obično su bili socijalne prirode: zaštita časti i ugleda jer je dijete bilo plod vanbračne veze,

¹²³ M. Kavarić i R. Đoković, "Čedomorstvo u modernoj i suvremenoj Crnoj Gori", 390.

¹²⁴ Za razliku od Bosne i Hercegovine, u Hrvatskoj su poduzimane i druge, konkretne mjere kako bi se preveniralo činjenje čedomorstva. Npr. Josip Šilović o ovoj i mnogim drugim temama držao je predavanja. Josip Šilović, "Čedomorstvo. Predavao u skupštini pravničkoga društva dne 22. prosinca 1906. dr. Josip Šilović", u: *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 33, Zagreb: Pravničko društvo, 1907, br. 2.

strah od reakcije sredine ili domaćina kuće. U pojedinim slučajevima jasno su iskazani i ekonomski motivi jer se počiniteljica nalazila u nezavidnoj poziciji i nije mogla hraniti “viška usta”. Čedomorstvo je obično izvršavano u kući počiniteljice, a obitelj je često tvrdila da za porod nije znala. Ipak, upravo je najveći broj slučajeva prijave čedomorstva zabilježen od članova šire obitelji, ponekad od strane suseljana ili anonimnih dojavljivača. Većina ovih djela počinjena je na aktivan način, najčešće asfiksijom, dok je u samo dva slučaja zabilježeno pasivno čedomorstvo počinjeno ostavljanjem djeteta bez skrbi i zaštite.

Iako je pojava čedomorstva u Bosni bila redovita i povremeno sa zabrinjavajuće visokim brojem slučajeva na godišnjem nivou, nisu poduzimane konkretne aktivnosti kako bi se radilo na suzbijanju ovog fenomena. Npr. pitanje čedomorstva u javnosti moglo je biti otvoreno preko javnih predavanja, tiskanih brošura ili tematskih članaka u periodici tog doba. Također, žene liječnici koje su djelovale u Bosni i Hercegovini mogle su biti korištene kao alat za pristup djevojkama i ženama s kojima bi razgovarale o njihovom tijelu, materinstvu i seksualnosti. No ništa od toga nije zabilježeno u povijesnim vrelima. Patrijarhalno društvo ostavljalo je žene da se same bore sa svojim problemima, u tišini i na tom društvu prihvatljiv način. U suprotnom je slijedila stigma i kazna koja je bila dvostruka: od strane sredine iz koje je počiniteljica potjecala te od strane kaznenog sustava.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH)

Vrhovni sud za Bosnu i Hercegovinu (VSBiH)

Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVBiH)

Zajedničko ministarstvo financija (ZMF)

Objavljeni izvori

- Beccaria, Cesare Bonesana di, *An Essay on Crimes and Punishments*, Albany: W. C. Little & Co, 1764.
- Das Sanitätswesen in Bosnien und der Hercegovina: 1878 – 1901*, Sarajevo: Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina, 1903.
- Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906*, Zagreb: C. i kr. Zajedničko ministarstvo financija, 1906.
- Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen (1878-1880)*, II, Wien: Aus der K.K. Hof und Staatsdruckerei, 1881.
- Sladović pl. Sladoevički, Eugen, *Priručnik zakona i naredaba za upravnu službu u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1915.

Štampa

- Sarajevski list*, Sarajevo, 1889, 1890, 1891, 1896, 1906.
- Bošnjak*, Sarajevo, 1896.

Literatura

Knjige

- Ćurić, Hajrudin, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.
- Foucault, Michel, *Nadzirati i kažnjavati. Nastanak zatvora*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, 1997.
- Giomi, Fabio, *Making Muslim Women European: Voluntary Associations, Gender, and Islam in Post-Ottoman Bosnia and Yugoslavia (1878-1941)*, New York – Budapest: CEU Press, 2021.
- Kasumović, Amila, *Zatočene: Žene u zatvorskom sustavu Bosne i Hercegovine 1878-1914.*, Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2021.
- Konstantinović-Vilić, Slobodanka, *Žene ubice*, Niš: Prosveta, 1986.

- Modly, Duško, *Metodika istraživanja čedomorstva*, Sarajevo: UNSA - Fakultet kriminalističkih nauka, 1998.
- Okey, Robin, *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*, Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Papić, Mitar, *Školstvo u Bosni i Hercegovini 1918–1941*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1984.
- Singer, Mladen, *Kriminologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus / Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu/MUP HR, 1994.
- Singer, Mladen, Ljiljana Mikšaj-Todorović, Zdravka Poldrugač, *Kriminalitet na štetu maloljetnika*, Zagreb: Školska knjiga, 1989.
- Šilović, Josip, *Uzroci zločina*, Zagreb: Matica hrvatska, 1913.
- Walby, Sylvia, *Theorizing Patriarchy*, Oxford/Cambridge: Basil Blackwell, 1990.
- Younis, Hana, *Žene u sudskim spisima 1878–1914.*, Sarajevo: UNSA - Institut za historiju, 2023.
- Župan, Dinko, *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868–1918)*, Osijek – Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku – Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2013.

Članci

- Balsoy, Gülhan, “Infanticide in Nineteenth Century Ottoman Society”, u: *Middle Eastern Studies*, London: Routledge, 2014, br. 50(6), 976–991.
- Beltrán Tapia, Francisco J., Francisco J. Marco-Gracia, “Death, Sex, and Fertility: female infanticide in rural Spain, 1750–1950”, u: *European Review of Economic History*, Oxford: Oxford University Press, 2022, br. 26(2), 234–254.
- Belušić, Ivana, “Kriminalitet žena”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 2003, br. 11(2), 165–176.

- Cajner, Irena, “Osobne i sociodemografske karakteristike počiniteljica čedomorstva”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 1993, br. 1(1), 75–86.
- Jaffary, Nora E., “Maternity and Morality in Puebla’s Nineteenth-Century Infanticide Trials”, u: *Law and History Review*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, br. 39(2), 299–319.
- Katalinić, Sanja, Aleksandra Frković, “Možemo li spriječiti čedomorstvo”, *Gynaecologia et perinatologia*, Zagreb: Hrvatsko društvo za ginekologiju i opstetriciju i Hrvatsko društvo za perinatalnu medicinu Hrvatskog liječničkog zbora, 2006, br. 15(2), 89–97.
- Kavarić, Milena, Rajka Đoković, “Čedomorstvo u modernoj i suvremenoj Crnoj Gori”, u: *Acta Histriae*, Kopar: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2022, br. 30(2), 377–406.
- Kelly, James, “An Unnatural Crime: Infanticide in Early Nineteenth-Century Ireland”, u: *Irish Economic and Social History*, New York: SAGE Publications Inc, 2019, br. 46(1), 66–110.
- Komazin, Jelena, Jelena Trković, Lukša Vragolov, “Čedomorstvo”, u: *Kriminologija i socijalna integracija*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu (Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet), 2006, br. 14(1), 87–100.
- Krešić, Mirela, Monika Rakitničan, “Primaljstvo u Hrvatskoj i Slavoniji 1876.-1918.: zakonodavni okvir ustroja primaljske službe”, u: *Historijski zbornik*, Zagreb: Društvo za hrvatsku povjesnicu, br. 2, 2015, 277–295.
- Lonza, Nella, “Dvije izgubljene duše: čedomorstva u Dubrovačkoj Republici (1667-1808)”, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, Zagreb: HAZU, 2001, br. 39, 261–303.
- Michalik, Kerstin, “The Development of the Discourse of Infanticide in the Late Eighteenth Century and the New Legal Standardization of the Offense in the Nineteenth Century”, u: *Gender in Transition: Discourse and Practice in German-speaking Europe 1750-1830*, Ann Arbor: Michigan University Press, 2007, 51–71.

- Milotić, Dunja, Mateo Vlačić, “Čedomorstvo u kaznenom zakonu iz 1852. Pravno uređenje i sudska praksa u Hrvatskoj i Slavoniji”, u: *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Pravni fakultet, 2021, br. 42(1), 71–90.
- Pastović, Dunja, “Dvostruki grijeh: kažnjavanje čedomorstva na Hrvatskom području do kodifikacije kaznenog materijalnog prava 1852. godine”, u: *Hrvatski ljetopis za kaznene znanosti i praksu*, Zagreb: Hrvatsko udruženje za kaznene znanosti i praksu, 2016, br. 23(1), 121–152.
- Pleck, Elizabeth, “Feminist Responses to ‘Crimes against Women.’ 1868-1896”, u: *Signs*, Chicago: The University of Chicago Press, 1983, 451–470.
- Samardžić, Snežana, “Žene kao počinioci krivičnog dela ubistva i zločin čedomorstva”, u: *Engrami*, Beograd: Klinika za psihijatriju, 2008, br. 30(2), 51–71.
- Shelton, Joy Lynn, Tracey Corey, William H. Donaldson, Emily Hemberger Dennison, “Neonaticide: A Comprehensive Review of Investigative and Pathologic Aspects of 55 Cases”, u: *Journal of Family Violence*, New York: Springer, 2011, br. 26(4), 263–276.
- Shipley, Maynard, “Homicide and the Death Penalty in Austria-Hungary”, u: *Publications of the American Statistical Association*, Boston: American Statistical Association, 1907, br. 10(77), 253–259.
- Šilović, Josip, “Čedomorstvo. Predavao u skupštini pravničkoga društva dne 22. prosinca 1906. dr. Josip Šilović”, *Mjesečnik Pravničkoga društva u Zagrebu* 33, Zagreb: Pravničko društvo, 1907, br. 2.
- Tomašević, Mirna, “Obitelj i djeca u Statutu Dubrovačke Republike: osvrt na čedomorstvo, napuštanje i posvojenje djece”, u: *Pravnik*, Zagreb: Udruga Pravnika, 2014, br. 47(95), 73–98.
- Vulama, Gordana, “Kriminalističko istraživanje kaznenog djela čedomorstva: primjeri iz prakse”, u: *Policija i sigurnost*, Zagreb: MUP HR, 2009, br. 18(4), 517–531.

Doktorske disertacije

Bernasconi, Sara, *Habsburgs Hebammen in Bosnien-Herzegowina*, doktorska disertacija, Zürich: Universität Zürich, Philosophische Fakultät 2021.

MOTHERS WHO KILL: INFANTICIDE IN HABSBURG BOSNIA

Summary

The phenomenon of infanticide is challenging research-wise. Lack of archival materials and the fact that, in most cases, there were no witnesses are just two of many other problems related to this issue. My research shows that infanticide was a serious social issue in Habsburg Bosnia and was present throughout the period of Austro-Hungarian rule. Available statistics shed light on the social, economic, and educational backgrounds of the women who killed their children during or immediately after birth. Most of them were unmarried girls under the age of 20 or were from the age group between 20 and 30 years old. However, married women and widows were part of the statistics too. They were mostly uneducated and economically dependent on their families or husbands. The majority of the analyzed cases were related to rural communities. Infanticide was mostly executed in an active way, which means that the mother performed something in order to kill her child. Suffocation was the common way of murdering a child, as was casting the body into the river or somewhere else. Sometimes it was done in a passive way by leaving the child alone, without any help. Motives for this felony were various, from forbidden love, extramarital relationships, and poverty to despair and indolence.